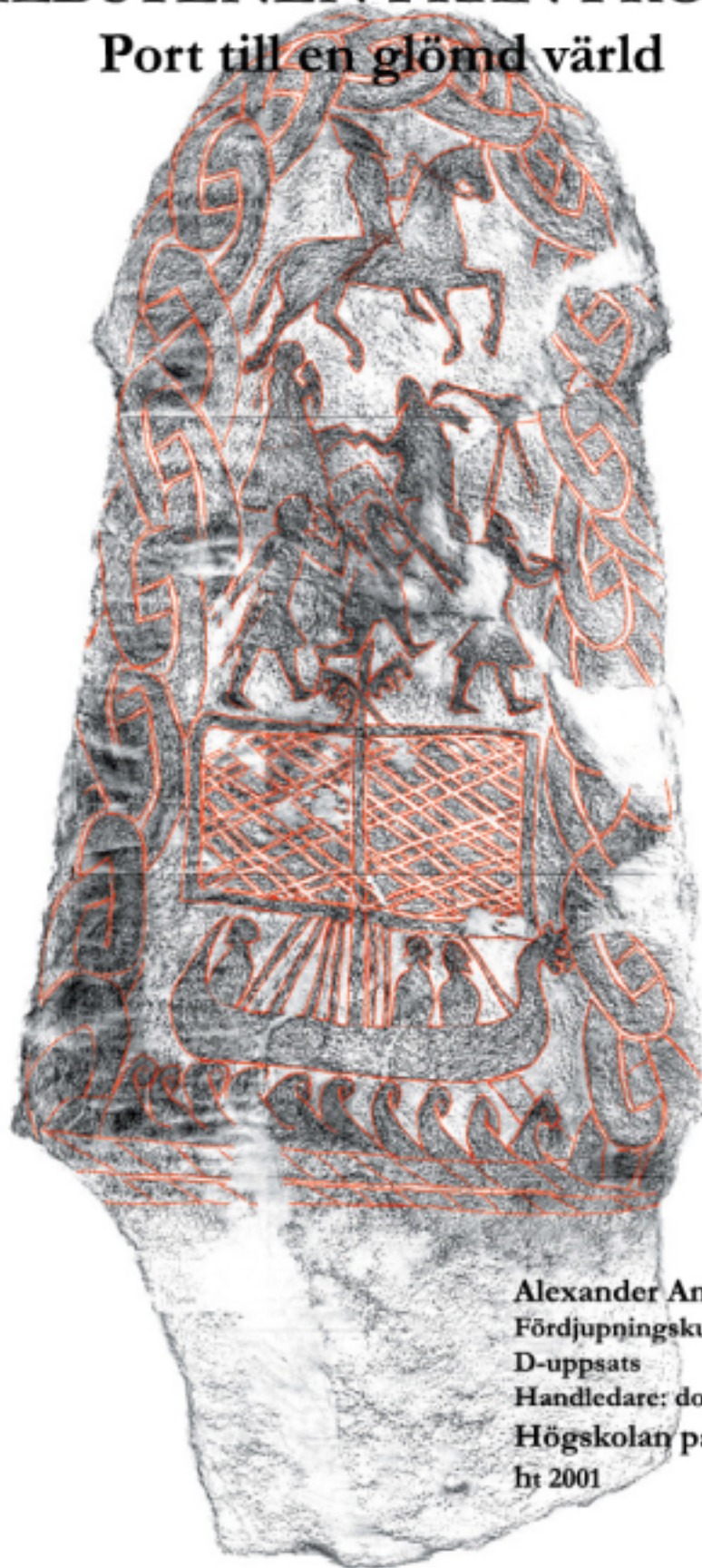

BILDSTENEN FRÅN FRÖJEL

Port till en glömd värld

Alexander Andreeff
Fördjupningskurs i Arkeologi
D-uppsats
Handledare: doc. Dan Carlsson
Högskolan på Gotland
ht 2001

ABSTRACT

This essay deals with a picture-stone that was found in a pre-Christian grave during the archaeological excavations of the Viking Age harbour and trading place at Fröjel parish, Gotland, in 1999. The stone is at least 100 years older than the male-grave in which it was found. The picture-stone can be dated to late 8th century or early 9th century, and the grave is probably from the late 10th century. One of the main questions in this essay is why the people of that time re-used an older picture-stone in a younger burial. I believe that the stone was re-used as a grave-gift. To re-use the older picture-stone was to seek legitimacy for the status of the family through the forefathers. The picture-stones were originally monuments erected in the honour of dead men. The elite could display their social position and power through these monuments. The depicted figures on them can be interpreted as symbols of the transition between life and death. The Gotlandic picture-stones of this type have connections to beliefs of Odin, the Norse God of wisdom, war and death. My theoretical perspective is that through studies of picture-stones, knowledge can be gained about ideologies and social structures within the Gotlandic society during the Viking Age.

Omslagsbilden visar den bildsten som påträffades 1999 i Fröjel socken, Gotland.
Teckning: Alexander Andreeff & Helena Andreeff.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

ABSTRACT	2
INLEDNING	4
Uppsatsens disposition	4
Problemställning och syfte	5
Teoretiska och källkritiska aspekter	5
Förklaringsmodeller	6
DEN ARKEOLOGISKA OCH HISTORISKA KONTEXTEN I FRÖJEL	7
GOTLÄNDSKA BILDSTENAR	9
Forskningshistorik	9
Typologi och datering	10
Form och symbolik	12
Bildstenar påträffade i gravar	13
Kontinentalt eller inhemskt ursprung?	15
BILDANALYS AV FRÖJELSTENENS MOTIVVÄRLD	17
Bildfält I - Ryttare och häst	18
Bildfält II - Kvinna med dryckeshorn och mötande man och fågel	20
Kvinna med dryckeshorn	21
Man	22
Fågel	23
Bildfält III - Procession av krigare	24
Bildfält IV - Skepp	26
Kantbård	27
ANALYS AV DE GOTLÄNDSKA BILDSTENARNA - STENEN SOM SYMBOL	28
Vad berättar bildstenarna om den samtida verkligheten?	28
Realistisk tradition - nivå I	28
Mytologisk tradition - nivå II	28
Litterär och mytologisk tolkning av motivvärlden	28
Bildernas funktion	30
Bildstenar som språk	31
Vilka ristade och reste bildstenarna och över vilka restes de?	32
Bildstenarnas sekundära användning	33
Bildstenen som gravgåva	34
Diffusion och intern utveckling	35
RESULTAT OCH TOLKNING	36
SAMMANFATTNING	40
REFERENSER	42
<i>BILAGA 1 - ARKEOLOGISK DOKUMENTATION AV BILDSTENEN FRÅN FRÖJEL</i>	44
Inledning	44
Fyndomständigheter för anläggning 01599	44
Metod använd för att tolka bilderna	46
Källkritik	46
Typ och datering	46
Resultat	47
<i>BILAGA 2 - OSTEOLOGISK ANALYS AV SKELETTMATERIALET</i>	48
Humanosteologisk analys	48
Könsbedömning	48
Åldersbedömning	48
Kroppslängdsberäkning	49
Sammanfattning av den humanosteologiska analysen	49
Resultat animalosteologisk analys	49

INLEDNING

Den vikingatida hamnen och handelsplatsen i Fröjel socken ligger cirka 40 km söder om Visby på Gotland. Husgrunder, gravar och föremål visar att platsen varit utnyttjad under 600 år, med en intensiv period från slutet av 900-talet till mitten av 1100-talet. Där fälten nu sträcker sig mot havet, väster om Fröjel kyrka, har en gång ett rikt samhälle med upp emot 400 invånare brett ut sig.

Hamnen i Fröjel var en av de viktiga hamnlägena vid den gotländska kusten innan Visby växte fram under 1100-talet och tog över de mindre hamnarnas ekonomiska och politiska roll. Platsen var en inkörspport för de varor från när och fjärran som dåtidens gutar behövde. Hit kom folk från inlandet för att byta till sig exempelvis vin, salt, kryddor, tyger, bergkristall, bärnsten, silver och andra värdefulla metallföremål.

Figur 1: Angela Helmer från Peru visar upp den nedre delen av bildstenen som påträffades under den internationella fältkursen i Fröjel sommaren 1999. Foto: Dan Carlsson.

Hamnen var inte bara en plats för hantverk och handel, utan även en plats där människor möttes och idéer utbyttes. Det var via hamnarna och handelsplatserna längs kusten som gotlänningarna kom i kontakt med omvärlden både materiellt och ideologiskt.

Delar av kustområdet i Fröjel socken har sedan 1998 grävts ut arkeologiskt, under docent och kulturgeograf Dan Carlssons ledning, inom ramen för forskningsprojektet Fröjel Discovery Programme, Högskolan på Gotland.

Sommaren 1999 påträffades en välbevarad bildsten, vilken var nedlagd i två hälfter i en mansgrav på det norra gravfältet vid den forna hamnen och handelsplatsen. Det är kring denna bildsten som föreliggande uppsats kommer att fokuseras. Jag deltog såsom en av grävledarna för de arkeologiska undersökningarna 1999 och som guide sommaren 2001 av fornlämningsområdet, och känner därför väl till området och fyndmaterialet i fråga.

Uppsatsens disposition

Uppsatsen är inte en generell undersökning av gotländska bildstenar; utan här utgår jag från en specifik bildsten funnen under de arkeologiska utgrävningarna i Fröjel och från dess fyndsammanhang, form och bildvärld görs en studie. Bildstenen utgör således det centrala studieobjektet och utblickar kommer att göras för att studera och jämföra hur andra forskare tolkat bildstenarna, och hur deras forskning kan appliceras på stenen från Fröjel.

Uppsatsen är indelad i en teoretisk och en praktisk del. Huvuddelen är en teoretisk diskussion och analys, med avstamp från den i Fröjel påträffade bildstenen, för att sätta in stenen i ett ikonografiskt och arkeologiskt perspektiv och kontext. I bilagorna redovisas den arkeologiska dokumentationen av bildstenen samt den osteologiska analysen av det skelettmaterial som påträffades i graven.

Teoridelen grundar sig på aktuell vetenskaplig diskussion rörande gotländska bildstenar. Bilagorna är upplagda som en arkeologisk och osteologisk rapport. Jag har valt denna uppdelning för att kunna arbeta med både ett konkret arkeologiskt material och pröva teoretiska frågeställningar. Arkeologin går denna balansgång mellan praktik och teori, mellan naturvetenskap och humaniora.

Problemställning och syfte

Syftet med uppsatsen är att via bildstenen från Fröjel belysa den mycket viktiga fyndkategori som bildstenarna utgör för en förståelse av det gotländska samhället under yngre järnålder. I och med att Gotland saknar skriftligt källmaterial från denna tidsperiod utgör bildstenarnas bilder och runstenarnas texter det viktigaste källmaterialet, förutom det arkeologiska materialet, vilket mer direkt kan berätta om trosföreställningar och samhällsideologi. Det uppsatsen främst vill söka svar på är anledningen till de märkliga fyndomständigheterna; varför har en bildsten från 700-800-talet lagts ned itubrutet i en mansgrav från 900-talet? En annan viktig frågeställning är vilken information som bildstenen och dess bilder förmedlar om det samhälle den existerade i? Jag vill med detta sätta in Fröjelstenen i ett större sammanhang.

- Vad betyder och symboliserar stenens figurer och bilder? Vad kan de berätta och avslöja om den tidens människors verklighet och trosföreställningar?
- Kan stenen visa på en kultkontinuitet under yngre järnålder, mellan den tid den restes och den tid den blev deponerad i graven?
- Var det viktigt att via bildstenarna länka sig till förhistorien och förfäderna genom en sekundär användning av stenarna?
- Av vem och för vem restes stenen? Är den en markör och symbol för social status? Restes bildstenar över kvinnor eller män?
- Vilka andra föremål och fenomen kan bildstenarna förknippas med; artefakter, gravar, myter, litteratur etc?
- Är bildstenstraditionen utvecklad lokalt eller är den utvecklad genom främmande influenser?

Teoretiska och källkritiska aspekter

Den teoretiska utgångspunkten i detta arbete är post-processuell, så tillvida att det som uppsatsen fokuserar på är de idébaserade frågeställningarna. Jag vill undersöka om vi genom en tolkning av bildstenarna och deras bilder kan nå kunskap om föreställningsvärld och samhällsrelationer under yngre järnålder. Med andra ord hur ideologiska, kulturella och sociala förhållanden uttryckts i bildstenstraditionen.

Frågeställningarna är inte besvarade utifrån ett funktionalistiskt synsätt. Här har inte gjorts försök att tolka bilderna såsom ledtrådar för hur exempelvis män och kvinnor var klädda eller vilka slags hästar och skeppstyper den tidens människor använde sig av.

Bildstensforskningen domineras av två angreppssätt när stenarna och deras bilder tolkas. Vi kan kalla dem för ett realistiskt och ett mytologiskt. Det realistiska synsättet ser i stenarna ett tidsdokument som visar hur den samtida verkligheten såg ut rent materiellt, och ofta tänker forskaren sig att det är den döde själv och hans färd till dödsriket som avbildas.

Forskare med ett mytologiskt synsätt menar att stenarna snarare avslöjar mer om hur det rådande religiösa och ideologiska systemet såg ut. Stenarnas bilder berättar om myter, vilka legitimerade och upprätthöll samhällssystemet. Jag har valt att ansluta mig till det mytologiska angreppssättet, då forskaren med hjälp av en sådan tolkningsmodell kan nå fram till en förståelse och kunskap om vad som styrde människornas tankar och samhällsliv.

De forskare som främst har upplevts aktuella och gett impulser för uppsatsarbetet är alla företrädare för den senaste forskningstraditionen inom arkeologi, vilken har kallats post-processuell. Bland dessa forskare, vilka tillfört bildstensforskningen nya teoretiska aspekter, kan främst nämnas Anders Andrén, Mats Burström och Eva-Marie Göransson.

Det arkeologiska källmaterialet för bildstensforskaren är begränsat. Cirka 450 bildstenar är funna på Gotland och av dem har bara en bråkdel fullständigt bevarade bilder. Även i gravar har relativt få bildstenar påträffats. Bildstensforskaren måste således skapa hypoteser och komma fram till slutledningar utifrån ett begränsat källmaterial. Ändå har detta inte avskräckt, det finns en uppsjö av artiklar, uppsatser, avhandlingar och andra publikationer vilka behandlar bildstensproblematiken.

De arbeten som är nämnda i denna uppsats är endast en mindre del av det skrivna forskningsmaterial som existerar. Att analysera och diskutera alla de olika teorier och hypoteser vilka behandlar bildstenarna är ogörligt i omfånget av en uppsats. Därför har ett visst urval varit av nöden tvunget. De läsare som är intresserade av att ta del av övrig forskning gällande bildstenar hänvisas till referenslistor i Göranssons avhandling (1999) och Nylén & Lamms bok (1987).

Förklaringsmodeller

När forskare inom arkeologi skall förklara samhällsförändringar finns det skilda utgångspunkter som de ofta utgår ifrån. Bruce Trigger har i sin bok *"Arkeologins idéhistoria"* beskrivit olika teoribildningar. Här nedan redovisas de tre vanligaste förklaringsmodellerna för vad som orsakar en kultur- och samhällsförändring (Trigger 1993, Andreeff 1994:38).

- A. Förändring orsakas av kulturdiffusion och/eller folkmigration - yttre tryck.
- B. Förändring orsakas av ekologiska, ekonomiska och/eller funktionella faktorer - naturens/nödvändighetens tryck.
- C. Förändring orsakas av en dialektisk kamp mellan sociokulturella samhällsgrupper om materiella och symboliska resurser - inre tryck.

Inom bildstensforskningen har alla de tre förklaringsmodellerna använts för att förklara hur bildstenstraditionen uppkommit och utvecklats. De tre modellerna kan också exemplifiera de teoretiska utgångspunkter den arkeologiska forskningen haft under sin framväxt.

Orsaksförklaringar enligt modell A var rådande under arkeologins framväxt ända fram till efterkrigstiden. Från 60-talet fram till och med 80-talet har orsaksförklaringar enligt modell B varit rådande inom den forskningstradition vi idag kallar den processuella. I slutet av 80-talet och under 90-talet slog en ny teoretisk strömning igenom, vilken kallats för post-processuell. Den sistnämnda forskningstraditionen har framförallt förklarat samhällsförändringar enligt modell C.

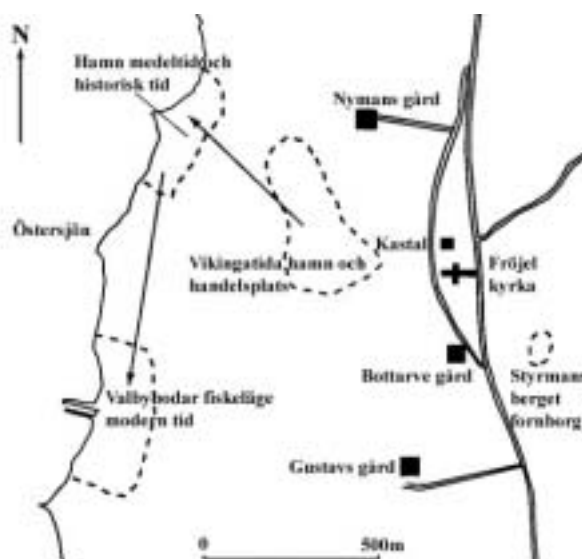
DEN ARKEOLOGISKA OCH HISTORISKA KONTEXTEN I FRÖJEL

Fröjel socken ligger längs med kusten på Gotlands sydvästra del, strax söder om Klintehamn. Dagens bebyggelse fördelar sig i två områden i socknen. Ett område med lång bebyggelsekontinuitet österut i inlandet, kallat Övre Fröjel, ligger på en nivå av 55-60 meter över havet. Arkeologer har i området inventerat och grävt ut boplatser och gravanläggningar daterade från yngre stenålder till bronsålder och järnålder. I Övre Fröjel ligger också den uppmärksammade järnåldersbyn Vallhagar, känd för sina mycket välbevarade husgrunder -kämpgravar, fossila åkrar och fågator. Vallhagar ger en mycket bra och belysande bild av bebyggelsestrukturen under de första århundradena efter Kristus fram till folkvandringstid på Gotland.

Det andra bebyggelseområdet, kallat Nedre Fröjel, ligger längs med kusten och skiljs från Övre Fröjel av ett skogsbälte, vilket går i nordostlig-sydvästlig riktning. Det är i denna del av socknen som kyrkan och kastalen ligger, på ett höjdläge överblickande kusten och det forna hamnområdet.

De första arkeologiska undersökningarna av hamnområdet utfördes såsom provgrävningar under ledning av kulturgeografen Dan Carlsson åren 1987-90. Sedan 1998 har hamnen och handelsplatsen undersökts arkeologiskt varje sommar inom det ovannämnda Fröjel Discovery Programme vid Högskolan på Gotland (Carlsson 1999a, 1999b, Dahlström & Eriksson 2000, Fischer 1998).

Figur 2: Kustområdet vid Fröjel kyrka. Efter Carlsson 1999b: 7.

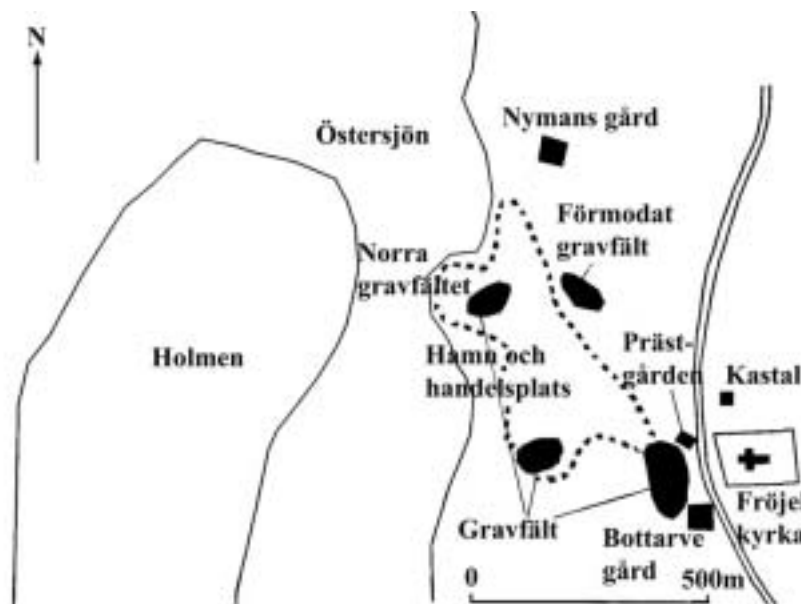
Namnet Fröjel förknippas med den förkristna religionen. Namnet Fröale finns belagt från 1300-talet och kan tolkas såsom fruktbarhetsgudinnan **Fröjas/Frejas-al**, det vill säga kultplats (Olsson 1984:50). Det är möjligt att namnet kan visa på en kultkontinuitet från vikingatid och eventuellt tidigare i området vid kyrkan. Utanför kyrkan mot öster på kyrkogården finns en stenlagd labyrint. Labyrinterna, de så kallade "trojaborgarna", brukar förknippas med föreställningar kring fruktbarhet. På Gotland finns omkring fyrtio "trojaborgar", men bara två av dem kan kanske ha förhistoriskt ursprung; labyrinten vid foten av Galgberget i Visby och labyrinten vid Fröjel kyrka (Mattson 1991:131).

Hamnområdets betydelse och läge har troligtvis varit avgörande för placeringen av kyrkan och kastalen. Hamnen och hamnområdet har anlagts på 500- eller 600-talet och utnyttjats fram till åtminstone mitten av 1100-talet. Hamnen var en av de mer betydande handelsplatserna längs med den gotländska kusten, och kan jämföras med Paviken i Västergarns socken och Visbys förmedeltida handelsplats. I anslutning till hamnområdet har arkeologerna grävt ut flera begravningsplatser; två förkristna gravfält daterade från 500-600-tal till 1000-tal och ett kristet gravfält daterat till cirka år 1000 (Carlsson 1999a, 1999b).

Kastalen kan ha haft sin fortifikatoriska uppgift i att skydda kust och den senare medeltida hamnen, även kyrkobyggnaden med sitt höga torn kan ha ingått i samma försvarssystem. I området finns också två fornborgar, vilka visar på behovet av tidig fortifikation, och det kan även ha legat vårdkasar på klintarna (Danielsson 1988:3-4).

Fröjelborna hade säkerligen många anledningar till att välja ett höjdläge för kyrkan. En avsikt med placeringen kan ha varit att de ville manifesteras sin rikedom eller kristna tro, sin hamn och handelsplats, med en kyrka som låg väl synlig från havet och i trakten. Det finns inga uppgifter i det tillgängliga källmaterialet i fall någon kyrka existerat på platsen innan den romanska stenkyrkan byggdes i slutet av 1100-talet. Men sannolikheten är stor att en träkyrka har funnits. Det kristna gravfältet nedanför klinten visar på en tidig kristen tradition i området.

Eventuellt kan en tidig kyrka legat under den f.d. lärarbostaden på fastigheten Bottarve 1:11. Det ovan nämnda kristna gravfältet bestod av kvinnogravar orienterade i väst-östlig riktning. Under tidig medeltid fanns det en tradition att kvinnor begravdes norr om kyrkobyggnaden och män söder om den. Det är möjligt att det gravfält som undersöktes är en del av en kyrkogård med tillhörande kyrka.

Även en stenbyggnad har grävts ut strax norr om det kristna gravfältet, vilken tolkats såsom en tidig prästgård daterad till 1200-1600-tal (Carlsson 1999a: 159-180, Carlsson 1999b).

Mycket talar för att kyrkan ursprungligen byggdes för hamnen och handelsplatsens behov, men att den blev den gemensamma kyrkan för socknen först när kristendomen etablerats. Detta kan vara en förklaring till kyrkans ovanliga läge i förhållande till den centrala bebyggelsen i Övre Fröjel.

Figur 3: Karta över kustområdet i Fröjel med den vikingatida kustlinjen utritad. Efter Carlsson 1999b: 7.

Enligt kulturgeografen Sven-Olof Lindquist var kristnandet och sockenbildningen på Gotland genomförd mot slutet av 1000-talet (Lindquist 1981:62). Han har utfört en studie över kyrkornas placering i förhållande till bebyggelse och åkermark i socknar på mellersta Gotland. Denna studie visar att kyrkorna låg mycket centralt placerade i socknarna med ett ”rättvist” avstånd från varje gård. Lindquist tolkar detta som ett bevis för att sockenterritoriet inte förändrats sedan det etablerats och att det fanns en ”jämlighet” mellan gårdarna. Hans slutsats är att kyrkorna inte kan ha varit privatkyrkor från början, utan samtliga gårdar deltog i lokaliseringsbeslutet av kyrkan (Lindquist 1981:49, 51).

Utifrån detta kan eventuellt en omvänd tolkning göras att den ”annorlunda” lokaliseringen av Fröjel kyrka visar att den från början varit en privat kyrka grundad av en ”storman”, som kanske också hade överhöghet över hamnen, vilken med byggandet av kyrkan på klinten markerade övergången till att kyrkan blev hela socknens angelägenhet.

GOTLÄNDSKA BILDSTENAR

Forskningshistorik

I sin avhandling *”Bilder av kvinnor och kvinnlighet - Genus och kroppsspråk under övergången till Kristendomen”* som lades fram 1999 vid Stockholms universitet skriver genderforskaren Eva-Marie Göransson att den tidigare bildstensforskningen utgjort - *”en förtäckt och outtalad maskulinitetsforskning med siktet oproblematiserat inställt på heroiska välbärgade mäns (vikingars) bravader under yngre järnålder”* (Göransson 1999:15).

Den arkeologiske teoretikern Mats Burström menar att forskningstradition och förklaringsmodeller gällande bildstenar går hand i hand med framväxten av arkeologi som vetenskap, och är beroende av den samhällsideologi vilken varje forskargeneration medvetet eller omedvetet påverkas av under sin samtid (Burström 1996:24).

De första undersökningarna av bildstenar utfördes i och med den trend för forntiden som uppstod i samband med Sveriges stormaktsambitioner under 1600-talet. Bildstenar och runstenar kom att utnyttjas i den ideologiska propaganda som hyllade ett storslaget förflutet för att legitimera statens anspråk i nuet (Göransson 1999:16).

Carl Säve var den förste som år 1844 utförde regelrätt forskning om bildstenar i modern mening. Med Säves forskning som grund fortsatte Fredrik Nordin studierna och förberedde en publikation om gotländska bildstenar. Till sin hjälp hade han Gabriel Gustafson och tecknaren Olof Sörling. Gruppens arbete kan ses i ljuset av sin tid. Forskning och kartläggning av det förflutna var ett medel för att skapa ett nationellt kulturarv, vilket kunde utnyttjas för att stärka den framväxande nationalstaten (Göransson 1999:16).

Sune Lindqvist färdigställer och redigerar gruppens forskning och publicerar *”Gotlands Bildsteiene I-II”* år 1941-42. Lindqvist verk kom att dominera bildstensforskningen under resten av 1900-talet. Hans arbete kan fortfarande ses som det viktigaste standardverket om bildstenar. Lindqvist kronologiska system baserat på kantbårdernas stil och hans tolkning av det figurativa bildinnehållet har i stort sett aktualitet än idag (Göransson 1999:16, Lindqvist 1941-42).

Göransson är starkt kritisk till Lindqvist. Hon menar att hans forskning präglas av en inriktning på en aggressiv heroisk form av maskulinitet som var tidstypisk för 1940-talets samhällsideologi; även under denna tid kom alltså arkeologin att tjäna som ett redskap för att legitimera samhällssystem och ideologier i sin samtid (Göransson 1999:17).

Inte förrän på 1980-talet kom ansatser till ny forskning och nya tolkningsförslag kring bildstenar. Erik Nylén och Jan Peder Lamm utkom 1979 (omarbetad upplaga 1987) med en bok som framförallt tar upp bildstensskeppen. Nylén & Lamms bok står för en för 70- och 80-talet tidstypisk fokusering på funktionella, och vad vi kan kalla processuella orsaksförklaringar. Erik Nylén är även känd för sin experimentella arkeologiska expedition med vikingaskeppsrekonstruktionen ”*Krampmacken*”, vilken byggdes med bl.a. bildstensskeppen som förebild.

Nya tolkningsförsök görs under slutet av 80-talet av Anders Andréén. Han kombinerar ikonografisk metod för bildanalys med strukturalistiska ansatser att knyta stenarna till symboliska strukturer, vilka anses gemensamma för fyndmaterialgrupper under undersökningsperioden (Göransson 1999:17-18, Andréén 1989).

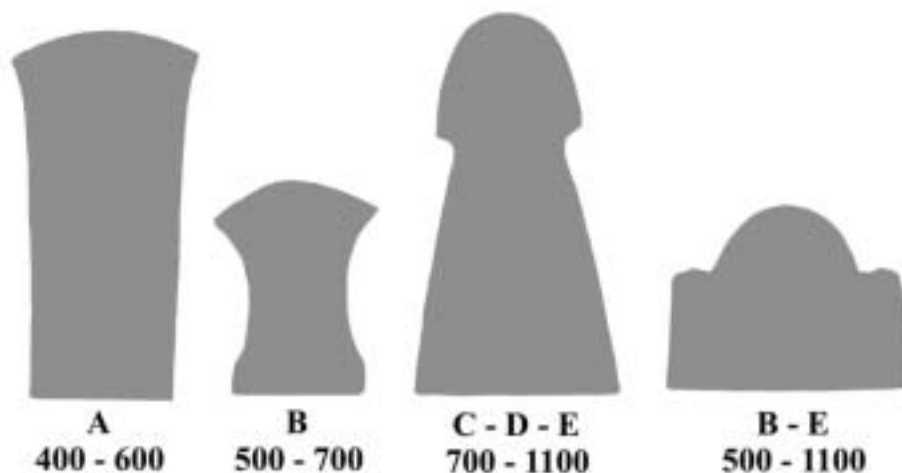
Åke Hyenstrand har utfört en strukturalistisk analys (1989) av bl.a. bildstensmaterialet för att klarlägga den territoriella indelningen av Gotland. Björn Varenius har använt en liknande strukturalistisk metod med fokus på de skandinaviska skeppen i sin avhandling (1992). Även Birgitta Johansen använder i sin avhandling (1997) strukturalistisk och även ikonografisk metod, för att med hjälp av bl.a. bildstenarna undersöka världsuppfattning och människosyn under den aktuella tidsperioden (Göransson 1999:18).

Slutligen Göransson själv studerar bildstensmaterialet i ett som hon beskriver mentalitetshistoriskt inspirerat perspektiv med semiotisk grundsyn för att undersöka genus och kroppsuppfattning (Göransson 1999:18).

Typologi och datering

Cirka 450 gotländska bildstenar har påträffats. De är daterade från folkvandringstid till tidig medeltid, 400 e.Kr.-1100 e.Kr. Bildstenarna är huggna skivor av kalk- eller sandsten med nedsänkt ristade motiv eller stående huggen relief. De kan skifta i höjd från 0,5 m till 4 m (Göransson 1999:15).

Endast tre bildstenar är funna utanför Gotland i Sverige. En i Uppland från Norrsunda kyrka och två på Öland från Köpingskyrka (Andréén 1989:287). Den nu försvunna bildstenen från Norrsunda kyrka har enligt de runor som är inristade ett gotländskt ursprung. I Mälardalen har det gjorts ett tjugotal fynd av bildstensfragment, varav en del kan ha gotländsk anknytning. Utanför Sverige har det påträffats en bildsten på höggravfältet Prediens II i Grobin, Litauen (Göransson 1999:15). Därtill har en runsten, vilken sannolikt har de gotländska bildstenarna som förlaga, påträffats på Krimhalvön, Ryssland (Dan Carlsson, muntlig uppgift).

Figur 4: De gotländska bildstenarnas typologi och datering enligt Sune Lindqvist. Efter Nylén & Lamm 1987:172.

Sune Lindqvist har delat in de gotländska bildstenarna i fem olika typer - A-E. De äldre bildstenarna - typ A-B har direkt använts som gravmarkeringar. De är inte lika varierade i sin bildvärld som de senare och saknar i de flesta fall inskriptioner. De yngre bildstenarna - typ C-E ser ut att i de flesta fall vara minnesmärken utan direkt anknytning till gravar eller gravfält. Bildstenar av typ C-D är mycket bildrika och de yngsta - typ E kännetecknas av runinskriftioner (Andrén 1989:287-290).

Den gängse dateringen av bildstenarna går tillbaka till Lindqvists system. Lindqvist datering bygger på en analys av de dekorativa elementen såsom flätbandsdekoren och kantbårderna. Utgår man från dessa stilelement kan de bildrika stenarna - typ C-D dateras till perioden 700-900 och stenarna med runslingor - typ E till tiden 1000-1100 (Andrén 1989:291)

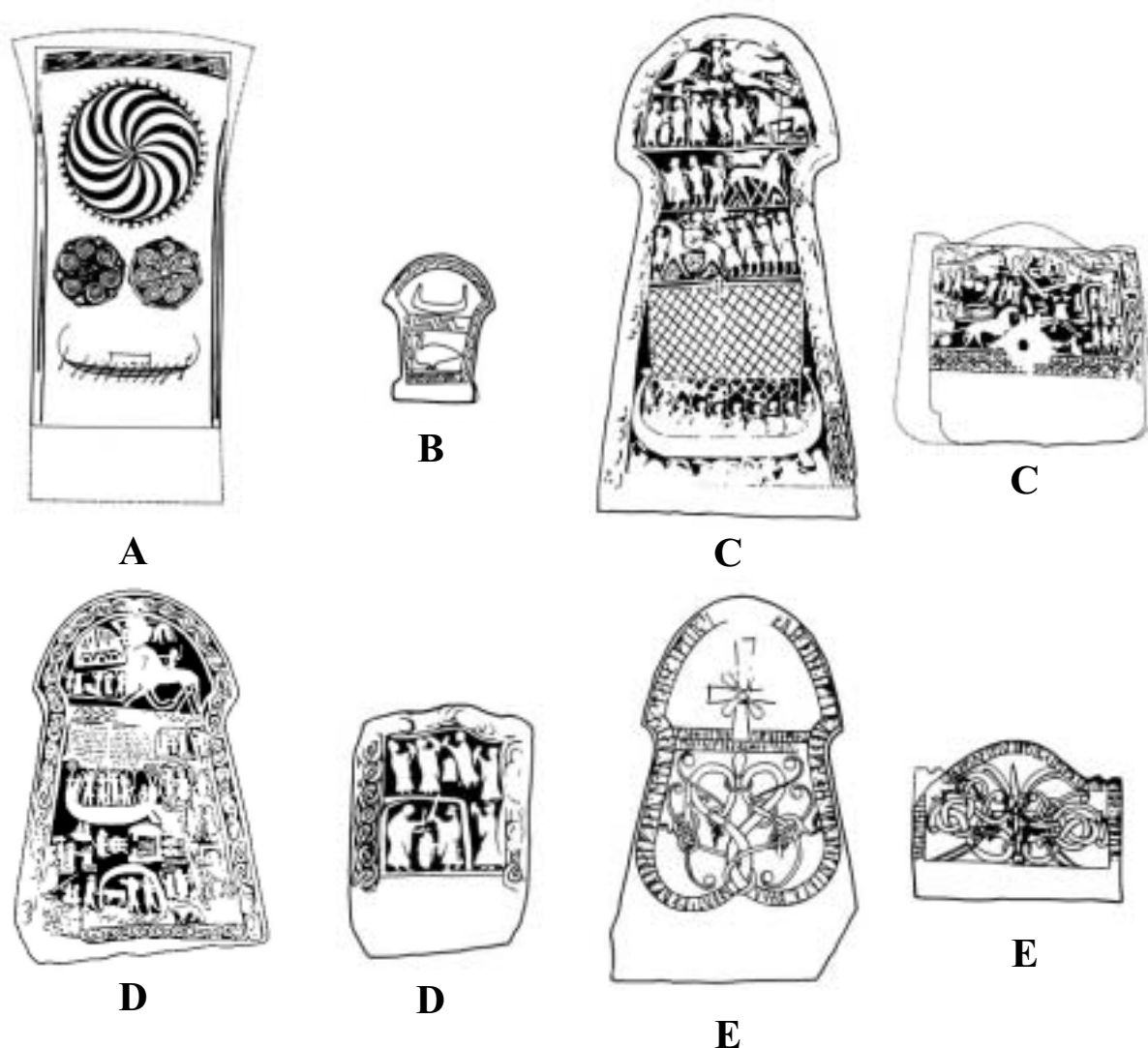
Jan Peder Lamm indelar stenarna i fyra typer; tidiga stenar - T 400-600, mellan grupp - M 500-700, sena stenar - S 700-1100 och kiststenar - K 500-1100-tal (Nylén & Lamm 1987:172, 178).

Enligt den amerikanske forskaren Lori Elaine Eshleman (1983) är de bildrika stenarnas bildstil omöjlig innan den karolingiska renässansens genombrott inom konsten under 790-830-tal i det frankiska området. Hon menar att figurernas stil och utformning på C- och D-stenarna är helt klart påverkad av stilelement från det frankiska området som uppstod under denna tid. Det får till följd att C-D stenarna snarare skall dateras till perioden 800-1000, med en tyngdpunkt för 800-talet (Andrén 1989:291). Lindqvist daterade dessa stenar till framförallt slutet av vendeltid, 700-talet (Brandt 1992:5).

De äldre folkvandringstida bildstenarna - typ A kan relativt säkert knytas till gravar och gravfält, då arkeologer har påträffat bildstenar och bildstensrötter på flera gravfält från denna tidsperiod. Kiststenar - typ B daterade till 500-700 har påträffats både i gravar och fritt ute i landskapet (Göransson 1999:24).

Fyndomständigheterna för de sena stenarna varierar mycket. Den yngre typerna - C-E representeras av cirka 185 stenar påträffade på cirka 95 platser. Bildstenar har under vendel- och vikingatid ingått i flera skilda fyndsammanhang; i gravar och fritt i landskapet på vad som kan förmodas vara ursprungligt läge. Den ursprungliga placeringen är endast känd i ett tjugotal fall och visar att stenarna ofta har varit samlade i grupper. Bildstenar från alla perioder har dessutom påträffats sekundärt i eller vid medeltida kyrkor (Andrén 1989:290-291).

I föreliggande uppsats har för enkelhetens skull Lindqvists typologi följts. Anledningen är att dateringsproblematiken ej är föremål för någon närmare diskussion i denna uppsats. Lindqvists system är också det mest spridda och kända inom bildstensforskningen.

Figur 5: Illustrerad typindelning av de gotländska bildstenarna enligt Sune Lindqvist. Efter Andrén 1989:288-289.

Form och symbolik

De yngre bildstenarna kan delas upp i två typer när det gäller den form de är huggna i; stora fallosformade och mindre fyrkantiga kistor. Enligt den tyska forskaren Beata Böttger-Niedenzu (1982) kan de mindre kiststenarna förknippas med kvinnor på grund av bildinnehåll och inskrifter och de större kan förknippas med män (Andrén 1989:291). Eva-Marie Göransson menar att det inte går att göra någon sådan uppdelning. Enligt henne finns det kiststenar som kan tolkas som "manliga" och stora stenar som kan tolkas som "kvinnliga". De mindre kiststenarna har antingen ett stort antal figurer, däribland många kvinnofigurer, eller ett fåtal oftast manliga figurer. Hos de senare bildrika bildstenarna finns det ingen koppling mellan form och genus (Göransson 1999:58-59). Sune Lindqvist har tolkat de mindre stenkistorna såsom offeraltare vilka stått framför de större bildstenarna (Andrén 1989:291).

Formen på de större stenarna har tolkats som fallossymboler, fårhudar, yxor, livsträd och dörrar. Anders Andrén menar att det kan vara riktigt att formen skall tolkas som en fallossymbol i och med att de är resta över män. Men han och Birgit Arrhenius (1970) anser i första hand att de skall tolkas som symboler för portar. Enligt Arrhenius finns det likheter i form och uppbyggnad mellan bildstenar och en del tidigmedeltida kyrkportar, och det kan visa att porten skall uppfattas som en arketyper för gräns och övergång (Andrén 1989:292).

I de fall stenarnas placering varit känd har de stått vid gränsen mellan inmark och utmark vid gårdarna. Bildstenarnas dörrsymbolik kan ses som en del av en större förkristen världsbild; på lokal nivå den ordnade gården och utanför den vilda naturen. I makrokosmos var världen under förkristen tid ideologiskt uppdelad i människornas Midgård och jättarnas Utgård, och i mikrokosmos uppdelad i gårdens inmark och utmark. Bildstenarna kan således symbolisera en övergång från människornas värld, vilken präglas av ordning och liv, till den vilda utmarken som präglas av kaos och död. Stenen kan även tolkas som en symbol för "Valgrinden", vilken de män som dött i strid skulle passera igenom för att komma till Valhall (Andrén 1989:293-294).

Bildstenar påträffade i gravar

I flera vikingatida gravar har det påträffats hela eller delar av bildstenar. Det är viktigt att fråga sig om dessa stenar endast har använts som stenmaterial eller om det finns en djupare innebörd i att stenarna ligger i graven (se s. 33). Enligt Mats Burström kan båda alternativen vara giltiga (Burström 1996:24).

Fyndomständigheterna för bildstenen från Fröjel socken, vilken även den påträffades i en grav, beskrivs inte här nedan utan se bilaga 1.

I en senvikingatida grav från Ihregravfältet, Hellvi socken, påträffades en bildsten av den äldre typen - A i en kantkedja runt en grav. Stenen är cirka 500 år äldre än graven (Burström 1996:24).

I en mansgrav från 900-talet på samma gravfält återfanns ytterligare en bildsten, vilken stod upprest vid huvudändan av graven. Denna bildsten hade inga urskiljbara motiv (Burström 1996:25).

Figur 6: Grav från 900-talet med en blind bildsten rest vid huvudändan, Ihregravfältet, Hellvi socken. Efter Burström 1996:24.

Figur 7: Två kiststenar påträffade i en grav från Ihregravfältet, Hellvi socken. Den vänstra kan enligt Sune Lindqvist föreställa Kristus återuppståndelse. Efter Nylén & Lamm 1987:97.

Slutligen har det i en tredje grav från Ihregravfältet, bedömd manlig p.g.a. gravgåvornas karaktär, påträffats kiststenar vid både huvud- och fotändar. Motiven på stenen vid huvudändan visar två män och en androgyn figur - en figur med skägg och kvinnlig dräkt/svepning. Stenen vid fotändan avbildar två män med svärd och spjut framför en hjort/älg. (Göransson 1999:58, Burström 1996:25). Kiststenarna kan senast vara huggna på 800-talet, då graven är daterad till det århundradet, men de kan beroende på stilistiska grunder hos bilderna lika gärna dateras till 600- eller 700-tal (Göransson 1999:25). Till skillnad från Göransson uppger Burström att graven är från 1000-talet, och att motivet på stenen vid huvudändan enligt Sune Lindqvist avbildar Kristus återuppståndelse (Burström 1996:25).

Ett kiststensfragment påträffades som gavelsten i en mansgrav på Barshalder Norrkvie 1:16, Grötlingbo socken. Den gravlagde hade en bredbladsyx som gravgåva. På kiststensfragmentet avbildas bl.a. en kvinna körande en vagn och hon möts av en kvinna med dryckeshorn (Göransson 1999:30, 58, 60).

I en grav på Mølnergravfältet, Väte socken, påträffades en bildsten lagd över den döde som ett "lock" över graven. Bildsidan låg neråt mot den döde. Graven bedömdes vara en kvinnograv, daterad till andra hälften av 900-talet, utifrån de fynd som påträffades. Bildstenen är förmodligen ett eller två århundraden äldre än graven och avbildar bl.a. ett skepp, en ryttare och en kvinna med dryckeshorn (Burström 1996:25, Göransson 1999: 25, 28, Lindquist 1982, Nylén & Lamm 1987:140-141).

Figur 8: Bildsten påträffad på Mølnergravfältet, Väte socken. Stenen låg som en täckhäll i en skelettgrav. Efter Göransson 1998:28.

Kontinentalt eller inhemskt ursprung?

Bildstensforskarna har diskuterat varifrån impulsen kom att resa bildstenar och om stenarnas bilder och figurer har framsprungit ur främmande idéer. Är bildstenarna och deras bildvärld en inhemskt framvuxen gotländsk tradition eller skall vi se dem som ett uttryck för kontinentala influenser?

De äldre folkvandringstida bildstenstyperna - A-B är inte föremål för någon analys i föreliggande uppsats. Men här kan dock Lennart Swanströms mycket intressanta uppsats nämnas. Han för där fram idén att de äldsta monumentala stenarna från folkvandringstid med virvelhjul skall ses som uttryck för en tidig kristendom bland eliten på Gotland. Swanström menar att den bland germaner under folkvandringstid vanliga formen för kristendom - arianismen - kan ha anammats av det ledande samhällsskiktet på ön. Han grundar sin hypotes bl.a. på att virvelhjulet skall uppfattas som symbol för Gud, i det här fallet den kristne guden. Vidare ser han paralleller med samtida virvelhjulssymboler i medelhavsområdet som återfinns i en klar kristen kontext. Virvelhjulet har annars vanligtvis uppfattats såsom en solsymbol och flera forskare har velat se dem som ett uttryck för solkult (Swanström 1993).

Det är väl mindre troligt att de folkvandringstida stenarna skall uppfattas som arianskt kristna symboler. I vilket fall som helst har stenarna från mellanperioden - typ C-D en tydlig och odiskutabel ickekristen prägel. Bildvärlden och figurerna knyter an till förkristna myter och ickekristna idékomplex. De sena bildstenarna med runinskriptioner - typ E visar däremot klart kristet inflytande i både bildvärld i form av kors och i runtexter.

Användet av stenar i anslutning till gravar och gravfält sträcker sig långt tillbaka i tiden på Gotland. Redan under bronsålder fanns resta stenar söder om gravrösen och som skeppssättningar och andra stensättningar. I början av järnåldern ersätts de resta stenarna vid gravarna av flata stenar i olika bergarter och under förromersk järnålder ersätts dessa av liggande stenar i kalksten. Vid samma tid påträffas även resta huggna kalkstensskivor i gravens mitt (Nylén & Lamm 1987:9-10). Det finns även indikationer på att en del resta stenar i gravar är förknippade med vapenfynd. Det har påträffats flera stenskodda bildstensrötter i anslutning till gravar på gravfältet Barshaldershed i Grötlingbo socken från romersk järnålder, vilka kan visa att bildstenstraditionen kanske är äldre än vi förut anat (Göransson 1999:19-21). Men de första regelrätta bildstenarna uppträder först under folkvandringstid.

Det finns kontinentala paralleller till de gotländska bildstenarna. Främst kan de romerska gravstenarna utgöra en inspirationskälla för bildstenstraditionen. De närmaste parallellerna för den äldsta typen av bildstenar - typ A-B finns i Spanien. Det kan vara de romerska legionerna som är förbindelselänken mellan två så geografiskt skilda områden såsom Spanien och Gotland. Legionärerna blev förflyttade mellan det romerska rikets olika provinser och gränser. Soldater som tidigare hade varit placerade i Spanien kunde bli förflyttade till germanska områden vid det rikets nordgräns. Enligt Erik Nylén och Jan Peder Lamm kan en annan förbindelselänk mellan Spanien och Gotland ha varit visigoterna (västgoterna) som trängde ner på pyreneiska halvön i början på 400-talet (Nylén & Lamm 1987:152).

Under romersk järnålder, folkvandringstid och senare kan det antas att nordbor färdades söderöver och värvades i de romerska legionerna, och som hirdmän hos de germanska hövdingarna och kungarna på kontinenten (Swanström 1993:7). När dessa söner till de ledande skikten i Norden återvände hem kom nya influenser inom både hantverk och idéer till norr. En av dessa innovationer var förmodligen bildstenstraditionen.

Hos de yngre vendeltida och vikingatida mer bildrika stenarna - typ C-D har framförallt ryttarframställningar paralleller i Centraleuropa (Thüringen, Alamannien) och i Skottland på samtida piktiska bildstenar (Nylén & Lamm 1987:153-156).

Figur 9: Ryttaren på stenen från Hornhausen i Thüringen, Tyskland. Efter Harrison 1999:415.

Bland figurframställningar i Norden finns paralleller till de gotländska bildstenarnas motiv bland enstaka runstenars bildvärld och även i trä, metall och textil går bildvärlden igen.

BILDANALYS AV FRÖJELSTENENS MOTIVVÄRLD

Följande diskussion utgår från de enskilda figurerna och bildfälten på bildstenen från Fröjel. Här görs en genomgång för de olika forskarnas syn på motivens ikonografiska och symboliska betydelse, samt en jämförelse med liknande motiv på andra bildstenar. Analysen mynnar ut i en samlad tolkning av stenens bildvärld och dess tänkbara betydelse (se s. 37).

Bildstenen från Fröjel socken påträffades nedlagd i en mansgrav på det norra gravfältet i hamnområdet. Graven kunde dateras till slutet av 900-tal utifrån anslutande samtida gravanläggningar (se bilaga 1). Skelettet bedömdes vara manligt utifrån den osteologiska analysen (se bilaga 2). Vid huvudändan av graven var den övre delen av bildstenen placerad och vid fotändan återfanns den nedre delen av stenen. Stenens två delar var placerade med bildsidorna in mot den döde. Stenen är en fallosformad huggen kalkstensskiva och när de två delarna sammanfogas är den 145,2 cm hög.

Fröjelbildstenen är en typisk C-sten, enligt Sune Lindqvist typologi, vilka han framförallt daterar till sen vendeltid, 700-talet (Lindqvist 1941-42). C-typen ingår tillsammans med D- och E-stenarna i Jan Peder Lamms S-typ (sena stenar), vilka han daterar till 700-1100 (Nylén & Lamm 1987:178). Anders Andréén daterar dessa stenar till 800-1000, med en tyngdpunkt för 800-tal (Andréén 1989:291).

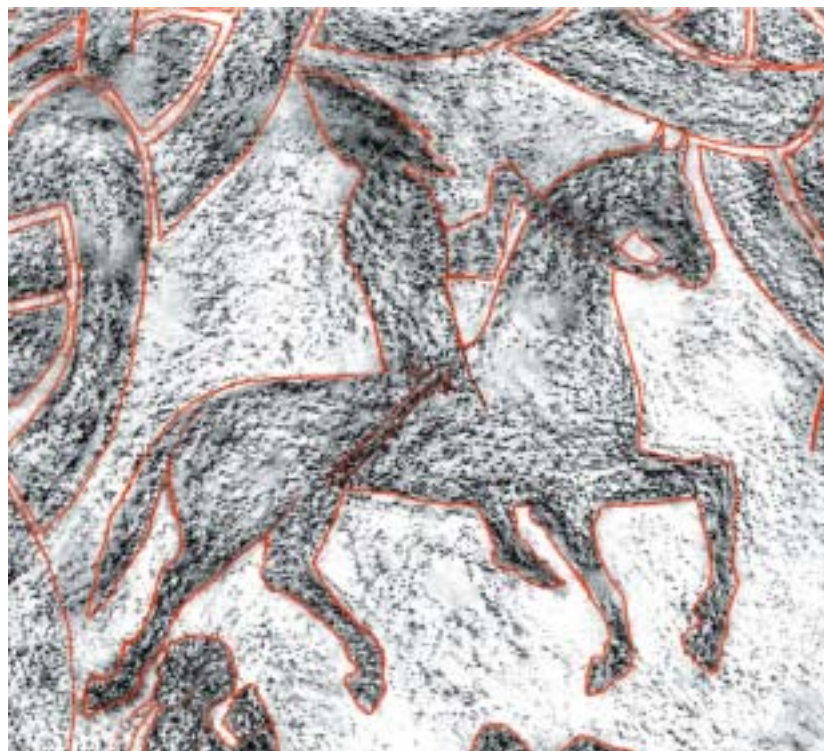
Figur 10: Teckning av bildstenen från Fröjel. Teckning: Andreeff A. & Andreeff H.

Bildsidan på stenen från Fröjel kan delas upp i fyra skilda horisontella fält med grupper som agerar tillsammans inom respektive fält. I det översta bildfältet avbildas en ryttare till häst, i nästa bildfält avbildas en kvinna lyftande ett dryckeshorn och mitt emot henne står en man och en långbent fågel. I bildfältet under dem så avbildas en procession av tre, eventuellt fyra, krigare och i det nedersta bildfältet återfinns ett drakhövdad skepp framseglande över rullande vågor med en besättning av tre män. Längs med sidorna av stenen runt bildfälten går en flätad kantbård.

För att förenkla terminologin nedan i uppsatsen så menas med **bildstenar** typerna **C** och **D** och med **runstenar** menas typ **E**, de äldre bildstenstyperna **A** och **B** är här inte föremål för någon diskussion.

Bildfält I - Ryttare och häst

Överst på bildstenen från Fröjel avbildas en ryttare till häst. Ryttaren bär skägg och en lång huvudbonad eller hjälm som avsmalnar bakåt. En svärdsskida hängande i bältet kan anas. Ryttarens ena fot syns under hästens buk och han håller hästen i lösa tyglar. Hästen är mycket skickligt och elegant huggen med framhovarna lyfta.

Figur 11: Bildfält I - Ryttare och häst, detalj av figur 10.

På några stenar har hästen åtta ben och hästen kan då med stor säkerhet tolkas såsom Odens åttafotade häst Sleipner. Scenen har av många forskare tolkats som en bild av den dödes ankomst till Valhall (Nylén & Lamm 1987:70).

Den ofta förekommande kvinnogestalten, som välkomnar ryttaren, är på bildstenen från Fröjel istället placerad under hästen och agerar snarare med de mot henne stående figurerna. Därför räknas kvinnan här till det andra bildfältet och inte primärt till det första bildfältet tillsammans med ryttaren.

I Adéla Björkmans uppsats beskriver hon ryttargestalterna på de gotländska bildstenarna. På de flesta av henne undersökta stenarna är häst och skepp orienterade åt samma håll, undantaget två stenar där skepp och ryttare är vända åt olika håll. Ryttarna är ofta försedda med attribut såsom hjälm/huvudbonad, spjut, sköld och svärd. En del ryttare håller hästens tyglar, men de kan även hålla andra föremål i sina händer såsom små dryckeskärl, fågel/jaktfalk eller ringar/kransar. Hästarna är vanligast avbildade med fyra ben. Endast på två bildstenar och en runsten har hästarna åtta ben (Björkman 1986:16-18). De hästar som avbildas på stenarna är större än den gotländska ponnyrasen russ, och även osteologiskt gravmaterial ger belägg för att större hästar har brukats under vikingatid (Nylén & Lamm 1987:98).

Erik Nylén och Jan Peder Lamm tar upp till diskussion varför den döde kom till Valhall ridande på en häst. De refererar till den tyske forskaren Detlew Ellmers som hänvisar till kontinentala skrivna källor samtida med bildstenarna. Betydande gäster till en kung eller storman som anlände sjövägen möttes med häst vid hamnen och fick rida till kungsgården eller hövdingahallen. Det var en stor ära och ofta var det på kungens eller stormannens egen häst som gästen fick rida. För att komma till Gotland måste man ta sjövägen. På bildstenarna kompletteras nästan alltid ryttarscenen i det översta bildfältet med skeppet i det understa bildfältet. Ellmers menar att de dåtida gotlänningarna tänkte sig vägen till Valhall analogt med de verkliga jordiska förhållandena för en resa till Gotland; såsom en resa över havet och när de anlant väntar värdens häst som för dem till den stora gården - hövdingahallen - där de bjuds på mjöd av husets kvinnor (Nylén & Lamm 1987:70).

Ryttaren och hästen är ett relativt vanligt motiv under nordisk yngre järnålder och kontinental tidig medeltid (se s.16). Förutom på de gotländska bildstenarna förekommer de på fastländska runstenar, bl.a. på Möjbrostenen, Sparlösastenen, Skoklosterstenen och Bökstastenen men även på stenen från Hornhausen i Thüringen, Tyskland (se s. 16), daterad till 600-tal (Björkman 1986:18). Även på piktiska stenar från Skottland är figuren välkänd (Nylén & Lamm 1987:155). Ryttarmotivet finns också avbildat på artefakter i metall, textil och trä i Norden och på kontinenten. Inom den kristet påverkade kontinentalgermanska konsten är ryttarbilder vanliga och det är väl där som förlagan närmast skall sökas till bildstenarnas ryttare. De germanska ryttarfigurerna kan i sin tur gå tillbaka på den antika konsten (Björkman 1986:18).

På Rökstenen i Östergötland, med sina gåtfulla runinskriptioner, finns det en textrad som är en parallell till bildstenarnas ryttargestalt;

”Då rådde Tjodrik den djärve
sjökrigarnas hövding
över Reidhavets strand.
Nu sitter han rustad på sin gotiska häst
med sköld över axeln
den främste av Märingar”.
(Vikingatidens ABC 1995:227).

Strofen anspelar antagligen på Theoderik den Store, ostrogoternas (östgoternas) kung omkring 470-526. Rökstenen är daterad till början av 800-talet och är alltså samtida med de gotländska bildstenarna där samma koncept uttrycks i bilder (se s. 29).

Figur 12: Rökstenen från Östergötland. Efter Trotzig 1995:64.

Två slutledningar kan dras utifrån detta; dels att det fanns en samtida nordisk tradition där ryttargestalter förknippas med ära och död, dels att ristaren av Rökstenen måste ha känt till kontinentalgermanska föreställningar, och analogt med detta så kan vi tänka oss att även de gotländska ristarna känt till och anspelat på samma sagostoff.

Vem och vad representerar ryttaren? Det finns huvudsakligen två skilda tolkningsförslag på vem ryttaren är. Det första tolkningsförslaget menar att ryttaren representerar den döde som stenen är tillägnad, och det andra menar att ryttaren är en representation av krigs- och vishetsguden Oden.

Om ryttaren är den döde själv är hästen Odens springare Sleipner, vilken är utlånad till den döde (Björkman 1986:18). Hästen/Sleipner för den döde till "dödsriket". Hästen är symboliskt det nödvändiga transportmedlet för övergången till tillvaron på den andra sidan, i detta fall Odens sal Valhall. Hästar har påträffats nedlagda i gravar från vendel- och vikingatid i hela det nordiska området. Troligtvis är denna sedvänja förknippad med liknande föreställningar vilka ligger bakom avbildandet av hästar på bildstenar.

På fem av de av Björkman behandlade stenarna bär ryttaren ett spjut och på fyra har han ett svärd. Spjutet och svärdet anses vara Odens speciella attribut och skulle då tala för att det är Oden som avbildas (Björkman 1986:18-19). Bildstenarna av typen C-D är daterade till vendeltid och äldre vikingatid. Om det är Oden som avbildas kan det tolkas som att kulten av Oden fick ett större inflytande på Gotland i samband och samtidigt med dessa typer av bildstenar.

Bildfält II - Kvinna med dryckeshorn och mötande man och fågel

På Fröjelbildstenens andra fält räknat uppifrån avbildas längst till vänster en kvinnofigur i fotsid släpande dräkt med ett dryckeshorn, en så kallad valkyria. Det är den enda figuren på bildstenen som kan betecknas som kvinnlig. Kvinnofiguren uppfyller även de av Eva-Marie Göransson upprättade kriterierna för könsbedömning av människofigurer på gotländska bildstenar (Göransson 1999:32-84).

Figur 13: Bildfält II - Kvinna, man och fågel, detalj av figur 10.

Mot kvinnan agerar en, på grund av sitt skägg bedömd, manlig figur. Mannen har dock för manliga figurer ovanligt vid dräkt och kan efter Göranssons bedömningskriterier kanske kallas androgyn (Göransson 1999:32-84). Mannen är centralt placerad i fältet och står svagt framåtböjd mot kvinnan. Mansfigurens hela orientering är lägre än kvinnofigurens och gör vad vi kan kalla ett närmast ödmjukt eller vördnadsfullt intryck inför kvinnan. Han räcker ut ett oidentifierbart sicksackformat föremål mot henne, eventuellt en orm.

Figureerna på bildstenarna är ofta förknippade med olika attribut/föremål. Attributet utgör ofta en länk mellan figureerna. En figur räcker ut ett föremål mot en annan eller en grupp agerar tillsammans med ett attribut. Attributen har en stark symbolisk karaktär. De betyder något förutom sin faktiska funktion eller användning. Attributen associeras till en viss figur eller situation, eller relation mellan olika figurer (Göransson 1999:58). På bildstenen från Fröjel kan vi se två attribut i förbindelse med kvinnan; ett dryckeshorn och eventuellt en orm.

Kvinnan håller upp sitt dryckeshorn och det är osäkert om hon håller upp hornet för mansfiguren mittemot eller för ryttarfiguren ovanför. Bakom mannen till höger finns en stående fågelliknande figur med långa smala ben, eventuellt en trana. Både mannen och fågeln är orienterade mot kvinnan och det kan tolkas som att fågeln assisterar/följer mannen inför mötet med kvinnan. Fågeln och mannen är associerade med varandra, men är orienterade mot kvinnan. Mannen och fågeln är de enda figurerna på stenen vilka vänder sig åt vänster på bilden. Alla andra figurer inklusive skeppet är orienterade åt höger.

Kvinnan kan tolkas som centralfigur i detta fält mot vilken uppmärksamheten skall vändas. Hon står passivt värdigt upplyftande dryckeshornet och är den största enskilda människofiguren i det andra fältet uppifrån. I många äldre kulturers bildframställningar avbildas den figur vilken tillmätts störst status större än de omgivande figurerna.

Kvinna med dryckeshorn

I sin avhandling från 1999 har Göransson studerat uttryck för kvinnor och kvinnlighet på bl.a. gotländska bildstenar för att studera genus och kroppsspråk under tidsperioden för övergången till kristendomen (Göransson 1999). Enligt Göransson finns i det av henne studerade bildstensmaterialet 75 stenar med tydliga människofigurer. Utifrån dessa har hon utarbetat en könsbedömningsmetod, vilken ligger till grund för att konstruera genus. 28 av stenarna har utvalts för en närmare studie av hur olika former av kvinnlighet, manlighet och androgynnitiet byggs upp med hjälp av dräkt, frisyra, kroppshållning, gester, attribut och relationer mellan figurerna (Göransson 1999:34).

Göransson kan urskilja 16 former/typer av kvinnlighet i sitt material av 28 stenar. Utifrån detta begränsade undersökningsmaterial kunde hon konstatera att den vanligaste typen av kvinnofigur var en kvinna hållande ett dryckeshorn. Dryckeshornskvinnan eller valkyrian finns avbildad på 12 av de 28 av henne studerade bildstenarna (Göransson 1999:61, 65).

På detaljnivå hade elva stycken av kvinnofigurerna med dryckeshorn släpande dräkt och en hade fotsid dräkt. Sju stycken hade hästsvans och knut, en endast knut och två hade obestämbart frisyra. Alla hade armarna utsträckta i en gest från kroppen hållande ett dryckeshorn, aldrig högre än 30 grader. Nio stycken av dessa kvinnofigurer var orienterade mot en ridande mansfigur och två var orienterade mot en vagnskörande kvinna (Göransson 1999:65).

Kvinnan med dryckeshornet uttrycker mötande och välkomnande. Figuren har den för kvinnofiguren typiska dräkten och kroppslinjen, vilken uttrycker en långsamt skridande rörelse samt ett värdigt och återhållsamt kroppsspråk. Kvinnan med dryckeshornet relateras främst till en extrem form av manlighet - den stridsutrustade ryttaren. Hon relateras även till den kvinnliga varianten av ryttaren - en kvinnofigur som i hög fart kör en vagn spänd bakom en häst. Enligt Göransson var kvinnan med dryckeshornet den form av kvinnlighet som bildstensristarna favoriserade och avbildade oftast. Det var en form av kvinnlighet som passade stenarnas favoritmotiv - de vapenutrustade männen (Göransson 1999:65).

Det finns paralleller till bildstenskvinnan i utformningen av vikingatida påsyningsbeslag av silver och brons. Beslagen föreställer kvinnor med samma dräkt och frisyra som på bildstenarna. En del av kvinnorna håller även dryckeshorn (Björkman 1986:21). Kvinnofiguren påträffas också på små guldbleck, de så kallade "guldgubbarna". Guldbleckan har tolkats som offer- eller votivgåvor inom den förkristna kulturen (Näsström 1995:35). Troligtvis är kvinnorna på beslagen och guldbleckan ett uttryck för samma föreställningsvärld som bildstenarnas kvinnofigur.

Kvinnofiguren har tolkats på flera sätt; att hon är en av Valhalls valkyrior eller att hon skall föreställa jättekvinnan Gunnlod som Oden förförde och bestäl på skaldmjödet. Gunnlods far var jätten Suttung som hade skaldmjödet i sitt förvar i jättarnas hem Jutunheim (Björkman 1986:21, Steinsland & Meulengracht Sørensen 1994:50). Kvinnan med dryckeshornet har även tolkats som andra mytologiska gestalter beroende på vilken myt som forskaren har uppfattat att motiven berättar om (Björkman 1986:21-22).

Valkyriorna var i den nordiska mytologin Odens tjänarinnor i gudens boning Valhall. De var sköldmöer vilka beväpnade och beridna sändes till slagfältet för att välja ut dem som skulle stupa i striden och föra dem till Valhall. I Valhall dukar de borden och serverar mjöd till krigarna i väntan på den yttersta striden - Ragnarök (Vikingatidens ABC 1995:227).

Den troligaste förklaringen är att kvinnan med dryckeshornet på C-stenarna är en valkyria som välkomnar den döde till Valhall. Däremot i D-stenarnas rikare bildvärld så kan kvinnogestalterna representera olika kvinnor eller gudinnor från myterna.

I myten ”*Grimnismal*” berättas att hälften av de fallna kommer till Valhall och den andra hälften kommer till gudinnan Frejas boning Folkvang. I vissa myter deltar gudinnan även aktivt i händelserna på slagfältet (Näsström 1995:86, 89). Motivet på en del av de ovannämnda guldbleckena har tolkats som en avbildning av det ”heliga bröllopet” mellan fruktbarhetsguden Frej och jättekvinnan Gerd (Näsström 1995:36). Hon har även tolkats såsom en av gudinnan Frejas representationer. Guldbleckens kvinnogestalt liknar kvinnofiguerna på de gotländska bildstenarna. Kanske kan kvinnan på bildstenen föreställa Freja som välkomnar den ”lyckliga” skara av krigare vilka tillkom henne. Även den ovannämnda vagnskörande kvinnan, som avbildas på en del bildstenar, kan tolkas såsom en framställning av Freja. I myterna berättas det att gudinnan ägde en vagn dragen av katter.

Man

Figuren är bland de mer svårtolkade på stenen. I och med att figurens ansiktsprofil är spetsformad och dräkten är vid kan den först tolkas som en fågelfigur. Men vid närmare analys så förefaller figuren vara en framställning av en man. Mannen och fågelfiguren bakom honom är de enda gestalterna som är vända åt vänster på bildstenen.

Mannen bär skägg och har ingen huvudbonad. Han böjer sig svagt mot kvinnofiguren och håller ett oidentifierbart föremål mot henne. Föremålet eller attributet är svårtolkat och kan kanske föreställa en orm eller ett trapetsoidformat föremål.

Mannen kan enligt Göranssonns bedömningskriterier kallas androgyn på grund av sin vida dräkt. Göransson har i sitt material identifierat denna typ av figur, med en för mansfigurer ovanligt vid dräkt men försedd med skägg, på flera stenar. Dessa figurer kan vara försedda med dryckeshorn och andra attribut (Göransson 1999:68).

Liknande figurer finns framställda i, vad vi skulle kunna kalla, kultiska sammanhang på stenarnas bilder. Figuren skall kanske tolkas såsom en framställning av en kultutövande förkristen präst - gode som sejdar.

Sejden är en magisk teknik som kan ge makt över liv och död och användas för att förutse kommande händelser. I den förkristna religionen var sejdkonsten en omanlig sysselsättning. Till och med Oden själv, som hade lärt sejdkonsten av gudinnan Freja, bar kvinnokläder när han utövade sejd (Steinsland & Meulengracht Sørensen 1994:51).

Kanske är det Oden vi ser på bildstenen sejdande framför gudinnan Freja. Den efterföljande fågeln kan understryka en sådan tolkning. Fåglar brukar förknippas med Oden. I detta fall med en fågelfigur som ser ut som en trana. Vanligtvis brukar korpar, örnar eller falkar associeras med guden.

En annan tolkning kan vara att ristaren medvetet gestaltade figuren mångtydigt. Figuren är kanske en kombination av man, kvinna och fågelväsen. Adéla Björkman har på tre stenar identifierat en människofigur i fågelskepnad. Figuren har tolkats såsom Oden i fågelhamn flyende med skaldmjödet från jätten Suttung (se s. 22). Men det kan även vara smeden Völund som flyr, även han i fågelhamn, efter den hämnd han tagit på den kung som höll honom fången (Björkman 1986:45, Nylén & Lamm 1987:52).

Fågel

Även denna figur är svårtolkad. Vid en första anblick kan fågelfigurens ben tolkas som det brant sluttande taket på ett hus. Men vid närmare analys så tycks figuren föreställa en fågelliknande varelse.

Fågelfiguren står tätt bakom den ovan beskrivne mansfiguren. Fågeln har en lång smal näbb och hals och långa smala ben. Fågelfiguren kan föreställa en vadarfågel, kanske en trana. En liknande vadarfågel har inte kunnat identifieras i det tillgängliga källmaterialet för denna uppsats. Vidare studier behövs för att besvara om denna typ av fågelfigur är unik i bildstensmaterialet.

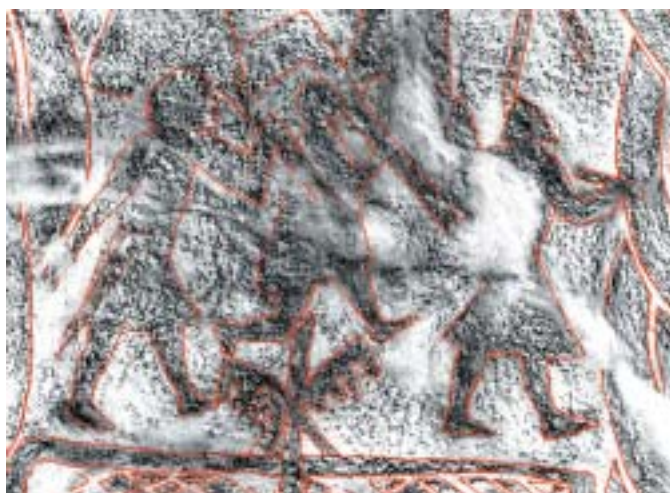
Fåglar finns avbildade på flera stenar. De avbildas både flygande, sittande och ibland burna. Fåglarna har tolkats såsom rovfåglar eller korpar som flyger över slagfältet för att äta de döda (Björkman 1986:44). Eventuellt kan de tolkas som Odens korpar Hugin (håg) och Munin (minne). En annan tolkning är att de ska föreställa jaktfalkar, vilka aristokratin på kontinentalt manér började använda sig av under vendeltid och vikingatid.

Fågelfigurer liknande de på bildstenarna finns även avbildade på föremål av metall och på runstenar såsom Sparlösastenen, Västergötland och Sigurdristningen, Södermanland (Björkman 1986:44).

Bildfält III - Procession av krigare

Genom bildfält III går brottet där bildstenen har brutits itu. Framförallt på den högra sidan är stenen skadad och i mindre fragment. Trots detta har det gått att sammanfoga de skilda delarna så att en tolkning har kunnat göras av bildfältet.

Motivet består av tre, eventuellt fyra, mansfigurer som går mot höger på stenen. De är placerade mellan bildfält II, med bl.a. kvinnofiguren ovanför, och bildfält IV med skeppet nedanför deras fötterna. Följet utgör i och med det en gräns mellan övre och nedre delen av stenen.

Figur 14: Bildfält III - Procession av krigare, detalj av figur 10.

Mansfiguren längst till vänster står med brett åtskilda ben i rörelse åt höger. Han bär skägg, hjälm, kjortel och en svärdsskida. Figurens ena arm är upplyft och han håller ett spjutliknande föremål.

Figuren i mitten har en annan kroppsställning än de andra mansfigurerna. Han knäar ovanför masttoppen på skeppet och håller i ett spjutliknande föremål. Figuren bär skägg, hjälm och kjortel.

Mansfiguren längst till höger har samma kroppsställning som mansfiguren längst till vänster i samma bildfält. Även han bär skägg, hjälm och kjortel. Figurens ena arm är upplyft mot kantbården och han håller ett föremål i sin hand, vilket kan tolkas som en kniv eller kort svärd. En "vild" tolkning är att han håller en mejsel i sin hand och hugger fram kantbården. I så fall kan det vara bildhuggaren själv, som vi ser på bilden, vilken på detta sätt lämnat sin signatur. Från senare tiders konsthistoria, exempelvis på runstenar och medeltida kyrkmålningar, vet vi att konstnärerna ibland lämnade spår av sig själva i text och bild.

Det finns spår av en fjärde figur. Till vänster om huvudet på mansfiguren längst till höger kan vi ana konturerna av ett huvud med skägg och hjälm. Bildstenen är skadad i det område där hans kropp i så fall skulle ha varit uthuggen. Det går därför ej att säkert bedöma om en fjärde figur har varit avbildad på stenen i detta bildfält.

Ett följe av personer som är i rörelse åt samma håll är relativt vanligt på bildstenarna i bildfältet mellan skeppet och ryttarscenen överst. De utgör ofta en slags bård eller gräns som skiljer den övre halvan av stenen från den nedre, nära stenens smalaste ställe där huvudet möter basen. Följet kan bestå av antingen män eller kvinnor, men båda könen kan vara representerade (Björkman 1986:26).

Följet eller processionen har tolkats olika beroende på i vilket sammanhang de förekommer på stenarna, allt från begravningsfölje eller kapitulationståg till triumftåg (Björkman 1986:28). Krigarföljet kan också tolkas vara de krigare som har fallit på slagfältet och är på väg till Valhall/dödsriket. En annan tolkning kan vara att de är de krigare som går ut på slagfältet utanför Valhall för den dagliga striden.

I den nordiska förkristna religionen föreställde man sig att de krigare som dog i strid kom till Odens stora sal Valhall. Där skulle de döda krigarna öva sig i vapenlekar varje dag inför den yttersta striden. Erik Nylén och Jan Peder Lamm ser här en parallell med den islamska tron att de krigare som dör i heligt krig skall komma direkt till paradiset. Inom båda trossystemen är anledningen att höja stridmoralen och dämpa rädslan för döden (Nylén & Lamm 1987:68-69). Ett idéutbyte mellan dessa föreställningar är inte en omöjlighet. Nordborna reste ner längs med de stora ryska floderna och hade kontakter med den islamska världen, vilket inte minst bevisas av de många fynden av arabiskt silver i den gotländska jorden.

Den ofta återberättade historien om araben Ibn Fadlan, som mötte ett vikingafölje i södra Ryssland, visar att det fanns kontakter mellan människor från det nordiska området och den arabiska världen.

Krigarframställningar finns på artefakter i metall, sten, trä och textil i hela det nordiska området från vendel- och vikingatid. Den rikliga förekomsten, med avbildningar av krigare, är ett bevis för att krigarrollen var mycket viktig i de skandinaviska samhällena.

Bland annat har det hittats hängen och beslag av metall med behornade vapendansare. Vapendansarna håller i svärd och spjut, och de har tolkats såsom representationer av Oden eller som män i kultisk dans till gudens ära (Vikings 2000:59).

Figur 15: Behornad vapendansare. Ekhammar socken, Uppland. Efter Vikings 2000:59.

Bildfält IV - Skepp

Figur 16: Bildfält IV - Skeppet, detalj av figur 10.

Skeppet på bildstenen har ett diagonalt rutat segel vilket går ut lika långt om båda sidor av masten. Från seglets nedre del går sju skot ner som ser ut att vara fast satta i skrovets reling. Fästat i mastens topp finns ett svårtolkat korsformat föremål med flera nedåt hängande armar liknande det som ibland avbildas på nocken på hus och byggnader. Kanske en slags vimpel, vindflöjel eller ett standar.

Längst fram på skeppets för sitter ett drakhuvud. Skeppet har en besättning av tre män, alla med hjälm och skägg.

En ”styrman” längst till vänster och två ”besättningsmän” i båtens för. Förutom hjälm saknar männen vapen, eventuell kan de rundade kropparna tolkas som sköldar.

Skeppet är det i särklass vanligaste motivet på bildstenarna - typ C-D. I Adéla Björkmans material av 43 stenar är 39 stycken av dem försedda med skepp. Antalet besättningsmän varierar mellan två till tio med ett medeltal av cirka sju män. Skeppens färdriktning på stenarna är jämnt fördelat åt både vänster och höger. Skeppens och vågornas riktning överensstämmer alltid (Björkman 1986:15), vilket visar att skeppen alltid seglade i medvind på bildstenarna.

Skeppsmotiv finns inte endast på bildstenarna utan även på mynt av Hedeby-Birka typ och på runstenar såsom Sparlösastenen, Västergötland och Ledbergsstenen, Östergötland (Björkman 1986:15).

De gotländska bildstenarna är på många sätt unika i Skandinavien. Men det oftast förekommande motivet på stenarna - skeppet - har som symbol lång tradition i Norden. Skepp och skeppssymboler har använts i flera tusen år i samband med död och begravning. Ett exempel på detta är skeppssättningarna från bronsålder och framåt och ett annat är båtgravarna som har daterats till 500-talet och framåt. Anders Andréén för fram idén att de samtidigt förekommande båtgravarna och bildstenarna har ett idémässigt samband (Andréén 1989:306).

Båtgravar finns under perioden 550-1100 i hela Norden med ett undantag - Gotland. Andréén föreslår att bildstenarna är en gotländsk - ”översättning”, som han uttrycker det, av det skandinaviska båtgravsskicket. Gotlänningarna har ristat skepp på bildstenarna istället för att begrava den döde i ett (Andréén 1989:308-309).

Andrén ser vidare, måhända ganska långsökt, ett samband mellan de offergåvor som har nedlagts i en del båtgravar och de föremål och djur som avbildas på de gotländska stenarna. Föremål och djur såsom vapen, smidesredskap, hästar, hundar och fåglar finns både i båtgravar och som motiv på stenarna (Andrén 1989:309).

På båtgravfältet i Vendel, Uppland, är alltid hästarna placerade utanför skeppet med kroppen i båtens riktning. På bildstenarna är alltid hästen avbildad avskilt från skeppets bildfält (oftast i det översta bildfältet, medan skeppet alltid återfinns nederst) och har även här samma riktning som skeppet. En annan parallell är att den döde oftast begravs i aktern av båtgraven. På stenarna är mannen i aktern ofta extra markerad genom storlek, spjut eller trekantsymbol - triskel. Det är möjligt att den ensamme mannen i aktern symboliserar den döde över vilken stenen är rest (Andrén 1989:309-310).

Andrén drar vidare slutsatsen att det är först med 800-talets bildrika stenar som överensstämmelserna mellan båtgravskicket och bildstenarna blir stora, speciellt med båtgravarna i Mälardalen. Han menar att det kan ha sin förklaring i att kontakterna mellan Mälardalen och Gotland blir intensivare då. Kanske dessa likheter är ett uttryck för en mer övergripande kulturell och politisk förändring - *”som uttryck för svearnas herravälde och tribut rättigheter på Gotland, vilka är skriftbelagda från slutet av 800-talet”* (Andrén 1989:310).

Vad är det för skepp som avbildas? Flera forskare och Erik Nylén framförallt menar att det är ”verkliga” skepp som avbildas och att den stenen restes efter var handelsman eller ”viking”. Rosén (1974) har tolkat skeppet som ett gillesemlen; att stenen restes efter en gotlänning som varit medlem i ett handelsgille (Björkman 1986:15-16).

Skeppen är ofta bemannade med vapenutrustade män med hjälmar och sköldar, dessutom är en del av skeppen utrustade med drak huvud. Att skeppet skall föreställa handels skepp är då mindre troligt (Björkman 1986:16). De flesta forskare har tolkat skeppsfiguren som en dödssymbol - skeppet som för över den döde till den andra sidan.

Kantbård

Längs med sidorna av stenen runt bildfälten går en intrikat bårdornamentik. Från vågorna upp längs med kanten går bården runt övre delen av stenen och ner till vågorna igen. Kantbården bildar ett 6-formigt flätat mönster.

Kantbårdernas ornamentik har varit mycket viktiga vid försöken att datera bildstenarna. Det är i huvudsak två bårdmönster som utnyttjats vid datering av C-stenarna; S-liknande och 6-formad bårdornamentik. Liknande ornamentik finns exempelvis på metallföremål från det berömda gravfältet i Vendel, Uppland, vilket gett vendeltiden sitt namn. Det är främst utifrån sådana jämförelser som Sune Lindqvist daterat C-gruppen till vendeltid och då främst 700-talet (Warncke 1986:20).

Ornamentiken på C-stenarna har även blivit jämförd med bårdmönster på brittiska stenmonument, daterade till cirka 800, och ornamentik på illuminerade bibelavskrifter från de brittiska öarna, daterade till 700-800-tal (Warncke 1986:21).

Kantbårdernas mönster hos bildstenarna går troligtvis tillbaka på textilkonsten. I stenarnas oförgängliga material har de sedan länge förmultnade textilierna lämnat sitt arv. Ornamentiken har ofta karaktären av oändlighetssymboler som kan ha givits en skyddande och bevarande betydelse (Nylén & Lamm 1987:64).

ANALYS AV DE GOTLÄNDSKA BILDSTENARNA – STENEN SOM SYMBOL

Vad berättar bildstenarna om den samtida verkligheten?

Forskare och arkeologer har diskuterat om vad för slags information och kunskap som kan uppnås genom ett studium av bildstenarna och deras motivvärld. Framförallt så kan följande två angreppssätt urskiljas:

Realistisk tradition - nivå I

Bildstenarnas motivvärld kan berätta mycket om hur den samtida materiella kulturen såg ut. Stenarnas bilder kan ge oss ledtrådar som visar hur exempelvis människorna var klädda och hur de lade sin frisyr. Vidare hur skepp och rigg var konstruerat, vilka föremål och vapen människorna använde sig av och hur dessa såg ut samt vilka typer av hundar, hästar och fåglar de nyttjade o.s.v.

I föreliggande uppsats har inte en analys utifrån detta perspektiv valts. Det ska erkännas att bilderna utgör ett mycket värdefullt källmaterial ur denna synvinkel. Men det har varit föremål för tidigare forskning som har gett mycket tillfredsställande svar, så här skall ingen vidare fördjupning göras i ämnet.

Mytologisk tradition - nivå II

Bildstenarna kan belysa hur den immateriella verkligheten såg ut för vendeltidens och vikingatidens människor. Stenarnas bilder kan berätta om trosföreställningar och sociala strukturer under denna tid. Hur man såg på begrepp såsom exempelvis ära och död. Det är ett sådant perspektiv som valts i denna uppsats och som exemplifieras nedan. Jag tror att en sådan teoretisk utgångspunkt utgör ett bättre verktyg för att få svar på de frågeställningar jag har ställt.

Litterär och mytologisk tolkning av motivvärlden

Det existerar två klart urskiljbara traditioner, vilket nämndes ovan, inom forskningen om hur bildstenarnas motivvärld skall tolkas. I den första - den realistiska - tolkas motiven ofta som bilder av händelser ur den dödes liv. I den andra traditionen - den mytologiska - tolkas motiven som illustrationer av berättelser om hjältar och gudar ur den nordiska mytologin (Andrén 1989:295).

Anders Andrén ansluter sig till den mytologiska traditionen, och menar att en individualiserande och personligt relaterad figurkonst är osannolik under vikingatiden. Dessutom finns avbildningar av klart mytologiska gestalter såsom bl.a. Odens häst Sleipner (Andrén 1989:295).

Motiven och figurernas placering på de bildrika stenarna följer två principer. Den första gruppen - typ **C** har tydligt avgränsade bildfält med skeppsfiguren i det nedersta och i det översta avbildas oftast figurer med anknytning till Oden och Valhall, såsom valkyria, ryttare och häst. Den andra gruppen - typ **D** kännetecknas av att den inte är uppdelad i tydliga bildfält och figurerna är avbildade tillsynes kaotiskt på stenen. De båda principerna finns även representerade på de mindre kiststenarna (Andrén 1989:296).

De ovannämnda skillnaderna har tolkats olika av forskarna. Enligt Sune Lindqvist beror det på kronologiska skillnader. Enligt Beata Böttger-Niedenzu (1982) och Lori Elaine Eshleman (1983) finns det inte olikheter i innehållet utan skillnaderna beror på olika konventioner i bildframställningen. Andrén menar att det snarare rör sig om olika berättarteknik, även om det finns kronologiska skillnader (Andrén 1989:296-297).

Det finns en direkt parallell mellan bild och text, mellan bildstenarna och den fornnordiska diktningen. Skillnaderna i bildkompositionen motsvarar de två olika litterära traditionerna i diktningen, vilka finns representerad i bl.a. den äldre Eddan. De två bildstentyperna skall då uppfattas som en ikonografisk översättning av två litterära framställningssätt. Bildstenarna med avskilda bildfält - typ C motsvarar den episka diktningen och stenarna utan klart avskilda bildfält - D motsvarar vishetsdiktningen. Den episka diktningen har en sammanhängande handling från början till slut, medan vishetsdiktningen kännetecknas av att läsaren får en översikt över många olika myter i en och samma dialog mellan två personer. I vishetsdiktningen uppträder Oden ofta under förklädnad i historier, vilka saknar röd tråd förutom en tunn ramberättelse (Andrén 1989:297).

Vishetsdiktningen finns representerad i den äldre Eddan, men även på den berömda Rökstenen från Östergötland, cirka år 800 (se s. 19). Så ungefär samtidigt har man uttryckt samma sak; på Gotland via bilder och i Östergötland med runor. Bilder som anknyter till vishetsdiktningen kan vara mycket komprimerade, några få figurer sammanfattar en hel myt. I den episka bildframställningen kan det vara bildföljden och det totala antalet bilder som får ge tolkningen (Andrén 1989:297).

Andrén skriver att scener som ytligt sätt har samma bildinnehåll kan ha olika betydelser - *"i det ena fallet som förtätad symbol för en antydd myt, i det andra fallet som en del i en annan mer episkt illustrerad myt"* (Andrén 1989:297).

En grupp av stenar, bl.a. Lärbro Stora Hammars I och Lärbro Tängelgårda I, vilka Andrén identifierar som episka har av Sune Lindqvist tolkats som en framställning av Hildsagan vars berättelse har Hjärdingestriden som centralt tema (Andrén 1989:297).

Andrén menar att denna tolkning är oriktig och bygger på en läsriktning uppifrån och ner. På många samtida runstenar är läsriktningen den motsatta och det är en sådan läsriktning som han vill pröva. Dessutom är det viktigt att försöka finna ikonografiskt entydiga attribut när vi tolkar bilderna. De flesta bildstenars motiv är så allmänna att de skulle kunna vara bildframställningar av flera olika myter (Andrén 1989:298).

På de två ovannämnda bildstenarna finns det ett sådant attribut; en häst med börda - Sigurd Fafnesbanes häst Grane (Granes börda är även en kenning för guld). Andrén tolkar med hjälp av en omvänd läsriktning, nerifrån och upp, av bilderna och med hjälp av den identifierade hästen Grane att stenarna avbildar 800-talets gotländska version av Sigurdsagan/Völsungasagan. I så fall skulle det vara den äldsta kända versionen av Sigurdsagan (Andrén 1989:298, 302).

Bildernas funktion

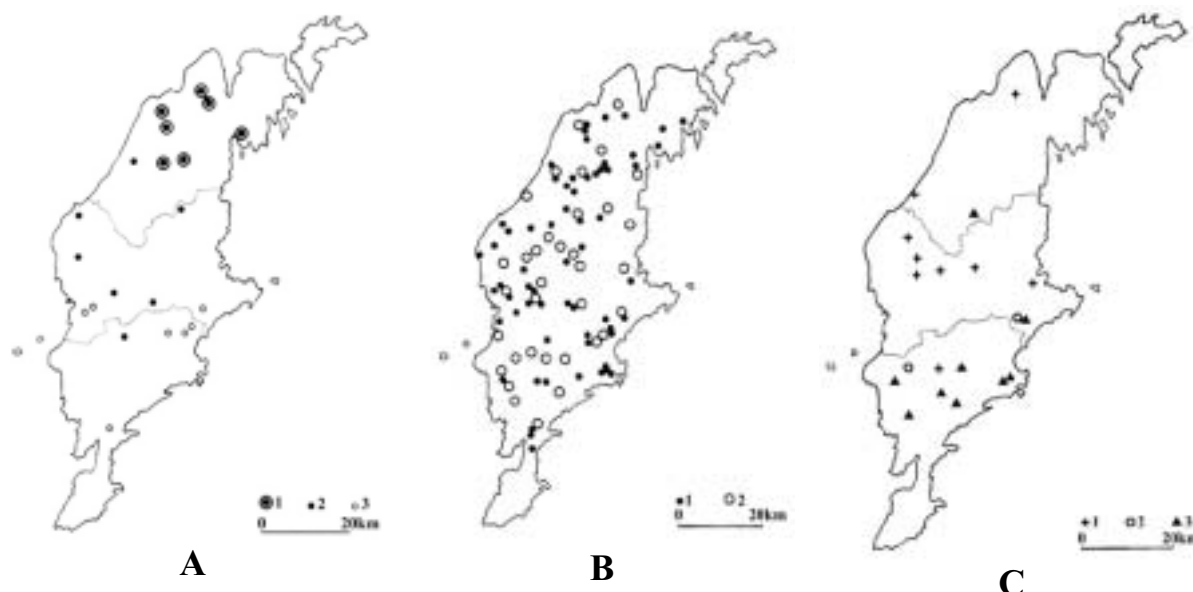
Varför avbildas myterna på stenarna? Denna fråga kan bl.a. lösas med hjälp av att studera de inskrifter vilka finns på en del bildstenar och på alla runstenar. De viktigaste konceptet för texterna och bilderna är ära och död. Inskrifterna fokuserar på hur personen som stenen restes över dog och att han gjorde det med ära. Även själva stenresandet var att skänka den döde och förmodligen hans efterkommande ära (Andrén 1989:303).

Centralt i de flesta myterna är även det ära och död. De mytiska hjältarna tjänade som exempel på hur den vikingatida människan skulle upprätthålla hedern och äran även om det medförde döden. Det är detta som är den sammanbindande länken mellan bildstenarnas bilder, runinskrifter och myter. Den döde skulle äras och förknippas med hjältarna. Kanske återberättades myterna under ceremonierna i samband med begravning och stenresandet. I samband med dessa ceremonier kan blodsoffer ha hållits i form av djuroffer. Det har påträffats djurben runt bildstenarna i Lärbro Stora Hammars och Buttle Ånge som kan visa på djuroffer (Andrén 1989:303).

Andrén för fram idén att de två olika typerna av bildstenar; de ”episka” - typ C respektive de som förknippas med vishetsdiktningen - typ D representerar två olika former av begravningsceremonier och olika traditioner i kultutövningen. Den geografiska spridningen av dessa stenar på Gotland talar för en sådan tolkning (se s. 31). Alla ”episka” stenar med motiv från Sigurdsagan finns på norra Gotland - norra tredingen. De andra stenarna med ”episka” motiv finns på mellersta Gotland - mellersta tredingen och på södra Gotland finns de som kan höra ihop med vishetsdiktningen - södra tredingen. Det kan tolkas som att skillnader förekom i kulten på olika delar på ön (Andrén 1989:303-305).

I sin analys drar Andrén detta fenomen ännu längre och jämför med de yngsta run- och bildstenarna från 1000-talet. Där de ”episka” stenarna tidigare dominerade på norra och mellersta delarna av ön kan vi se kristna stenar med kors och kristna inskrifter. I söder så lever de förkristna bilderna kvar på även kristna stenar. Den förkristna traditionen som byggde på vishetsdiktningen kunde hålla sig kvar längre på södra Gotland, kanske för att den var mer intimt förknippad med kulten av Oden (Andrén 1989:306).

Den nordiska förkristna religionen var inget enhetligt trossystem med fasta och orubbliga föreställningar och regler. Det existerar minst fem parallella koncept om var de döda fortlevde; Valhall, Folkvang, Hel, Ran och i gravhögarna. Det finns t.o.m. referenser om föreställningar kring reinkarnation. De som stupade i strid kom till Odens Valhall och Frejas Folkvang. Till Freja kom även de kvinnor som begick självmord för att skydda sin heder. De som drunknade kom till havsgudinnan Ran och de kriminella till Hel (Näsström 1995:88). Det går inte att göra klara distinktioner mellan de olika dödsföreställningarna och de präglas av vad vi idag skulle kalla inkonsekvens. Att kräva en konsekvens och logik i den nordiska förkristna föreställningsvärlden är en anakronistiskt utgångspunkt och att förbise myternas och kultens egentliga syfte.

Figur 17 A, B, C: Den geografiska spridningen på Gotland av skilda typer av bildstenar. Efter Andrén 1989:290, 304, 307.

17 A visar fyndplatser för C-D-bildstenar. Tredingsindelningen av Gotland är markerad med streckad linje. **1:** C-stenar med minst fyra bildfält, med eventuellt motiv från Sigurdsagan. **2:** Övriga C-stenar med minst fyra bildfält. **3:** D-stenar.

17 B visar fyndplatser för C, D & E-stenar. **1:** Fyndplats i landskapet. **2:** Kyrkfynd.

17 C visar religionsbilden på Gotland under 1000-talet. **1:** Bildstenar och runstenar med kors och kristna runtexter. **2:** Bildstenar utan kors, med både förkristna figurer och kristna runtexter. **3:** Bildstenar med förkristna figurer, utan vare sig kors eller kristna runtexter.

Bildstenar som språk

De bildrika stenarna - typ C-D försvinner i slutet 900-talet för att ersättas av regelrätta runstenar med kors - typ E. Förändringen kan även förklaras med att samhället går över från att vara präglad av en muntlig tradition till att texter - runor - blir allt viktigare.

Det sker en omvandling i kulturen mot en värld som allt mer präglas av kristendom och att meddela sig via skrift. I en skriftlös kultur, vilket det gotländska samhället i praktiken var under större delen av bildstenstiden, är ritualer, muntlig tradition och bilder det medel vilket människorna använde sig av för att föra över idéer och föreställningar till nästkommande generation.

Bildstenarna kan betraktas såsom ett bildspråk. Det kan förmodas att de flesta människorna kunde "läsa" bilderna på stenarna under den period de restes. Till skillnad mot senare perioder då icke skolade personer inte kunde läsa runor eller latinsk skrift. Vi kan faktiskt säga att bilderna var mer "demokratiska" och läsbara för det stora folkflertalet än under senare perioder. Det är alltså inte självklart att skriften utgjorde ett så stort framsteg för alla. Snarare hjälpte skrivkonsten till att befästa de ledande skiktens makt. Det är ingen slump att maktkoncentrationen och riksbyggnaden kommer samtidigt med skriften och kristendomen. Med hjälp av skriftkonsten kunde eliten lättare reglera, administrera och inte minst manifesteras själva, vare sig den använde sig av runor eller latinska bokstäver.

Vilka ristade och reste bildstenarna och över vilka restes de?

Vid en genomgång av hur de olika forskarna tolkar bildstenarna slås man av att alla menar att stenarna är resta och tillägnade någon specifik individ. De flesta tolkar stenarna förutsättningslöst som gravmonument. Endast Anders Andrén är inne på ett annat spår när han vill tolka stenarna som ett uttryck för olika rituella och litterära traditioner. Men även han vill se stenarna i ljuset av olika dödsföreställningar (se s. 30).

När det gäller de äldsta - typ A-B och de yngsta stenarna - typ E så kan en direkt koppling göras till gravläggelse. I de äldstas fall i och med att de är påträffade i anslutning till gravfält och gravar, och i de yngre stenarnas fall på grund av att runinskriptionen talar om att de är tillägnade en avliden person (oftast en man). Däremot kan inte denna till synes självklara förklaringsmodell överföras till mellanperiodens stenar - typ C-D. Det är inte självklart att alla bildstenar är kopplade till en individ.

Vissa av stenarna, bland annat den i föreliggande uppsats behandlade, är funna i gravar (se s. 13). Det verkar som att stenarna i många fall är betydligt äldre än de gravar i vilka de är deponerade. Att stenarna är deponerade i gravar bevisar endast att de var kopplade till dödsföreställningar vid gravläggelsen, men inte när de höggs och ristades. I vilket fall som helst kan vi, tack vare att motivvalet på stenarna är intimt kopplade till dödsföreställningar centrerade kring Oden, säga att om de inte var gravmonument så var bildstenarna dödsmonument.

Vilka var då de familjer som lät resa dessa monument? Åke Hyenstrand skriver att bildstenarna skall betraktas såsom dokument av social och ekonomisk betydelse. De är markeringar av framträdande personer med inflytande i det gotländska samhället - en gotländsk elit (Hyenstrand 1989:31).

Bildstenarna kan ses som ett uttryck för den rådande samhällsideologin under yngre järnålder. Bilderna visar en värld som präglas av krigiska aktiviteter där begrepp såsom hjältemod, ära och död är centrala begrepp. Skall vi då tolka det såsom att det gotländska samhället var ett krigarsamhälle?

Det arkeologiska källmaterialet från Gotland berättar uppenbarligen om ett bondesamhälle. De flesta människorna var bönder som levde av sin jord på de cirka 1500 ensamgårdarna, vilka beräknas att ha existerat under yngre järnålder. Tidigare utgrävningar av hamnar och handelsplatser samt fynd av silverskatter visar att en del av bönderna ägnade sig åt långväga handel. Den traditionella tolkningen är att det gotländska samhället under yngre järnålder var i det närmaste ett egalitært bondesamhälle.

Jag tror att i praktiken var Gotland ett bondesamhälle, men ideologiskt ett krigarsamhälle. En del av de gotländska männen identifierade sig som krigare, fast de kanske aldrig hade deltagit i någon strid utan endast brukat sin mark. Det som uttrycks på stenarnas bilder är inte de verkliga förhållandena utan den ideala bild de ville visa för eftervärlden och gudarna. De som hade krigarstatus respekterades i det omgivande samhället och kunde räkna med att komma till Odens eller Frejas salar efter döden.

I de flesta fall saknas namngivna bildhuggare och resare för de gotländska bildstenarna. Det är först under slutet av vikingatiden som ristare/huggare och resare börjar namnges när runinskrifter ristats in i bildernas kantbårder. I Jan Peder Lamms katalog finns det 440 bildstenar listade, bland dem finns fem stycken namngivna ristare/huggare och 16 stycken namngivna resare (Göransson 1999:135, Nylén & Lamm 1987:177-204).

Alla ristarna är angivna med mansnamn. Kvinnor nämns som resare för två stenar och då tillsammans med män. Detta skiljer sig från det svenska fastlandets runstenar där kvinnor kan vara nämnda som ensamma resare av stenar. Antagligen var det en uteslutande manlig sysselsättning att hugga och rista bildstenar. Däremot kunde kvinnor vara resare i ett fåtal fall, alltså uppdragsgivare till bildstenarna. Slutsatsen blir att bildstenarna skall ses som en manlig uttrycksform (Göransson 1999:135).

I början och i slutet av bildstenstraditionen, 400-tal och 1000-tal, är stenarna mycket välhuggna. Nylén och Lamm menar att stenhuggarkonsten kom till Gotland plötsligt och i fullt utvecklad form. De diskuterar om inte vi skall se detta som att skickliga bildhuggare blev ”importerade” från kontinenten till Gotland för att hugga och rista bildstenar (Nylén & Lamm 1987:10-11).

Bildstenarnas sekundära användning

Vid huvudändan i graven var övre delen av Fröjelbildstenen placerad och vid fotändan var nedre delen placerad. Det måste ha haft en symbolisk betydelse. Stenens delar hade en relation till den dödes kropp. Bildsidorna på stenarna är, i de gravar, där de påträffats vända in mot den döde (se s. 13). Bildstenen kan troligen dateras till början av 800-talet och är då minst hundra år äldre än graven. Att man placerade en äldre bildsten i en yngre grav från slutet 900-talet måste ha haft en särskild betydelse.

Bildstenarna har inte bara betytt och symboliserat något för människorna vilka levde under den tid de restes och stenarna existerade som en levande tradition, utan de har även varit meningsbärare i eftervärlden fram till vår tid. Mats Burström har betonat denna aspekt hos bildstenarna. Han menar att alla slags fornlämningar och minnesmärken ges olika mening och symbolvärde från det att de skapades fram till idag (Burström 1996:21).

I flera vikingatida gravar har bildstenar hittats nedlagda hela eller i delar (se s. 13). I några fall är stenarna flera århundraden äldre än gravarna. Det är inte troligt att vikingatidens människor såg bildstenarna endast som stenmaterial vid anläggandet av dessa gravar. I de gravar som finns beskrivna i föreliggande uppsats har bildstenarna, vad vi kan tolka, mycket medvetet lagts ner i gravarna med bildsidorna mot den döde.

Att vikingatidens människor återanvände bildstenarna i gravarna visar att de hade ett intresse för och en uppfattning om det förflutna. Detta fenomen yttrar sig även i sekundära begravningar i uppemot fem hundra år äldre hällkistor och deponering av silverskatter i husgrunder (Burström 1996:25).

De vikingatida människornas intresse för det förflutna kan förklaras med de radikala samhällsförändringar som pågick under vikingatid. Det förflutna gav legitimitet åt samtida idéer och maktstrukturer. Bildstenarna kan även ha haft en symbolisk funktion i konfrontationen mellan den förkristna tron och kristendomen (Burström 1996:25).

Bilderna kan ha varit ett sätt att manifesteras den gamla tron och en reaktion mot den nya; jämför med torshammaren kontra korset och hednatemplet kontra kyrkan. Först när kristendomen börjar få inflytande i Norden finns ett behov av att markera och konsolidera de tidigare ganska löst knutna trosföreställningarna till en religion - asatron. Under yngre järnålder går de nordiska samhällena allt mer mot en politisk och kulturell centralisering och först då uppstår ett behov av ett enhetligt trossystem, vare sig det var asatron eller kristendomen.

Uppskattningsvis hälften av bildstenarna har påträffats i medeltida kyrkor. Här kan återigen frågan ställas; såg de medeltida kyrkobyggarna stenarna som byggnadsmaterial eller gav de stenarna en speciell symbolisk betydelse? Birgitta Johansen (1997) har i sin avhandling studerat detta fenomen. Hon kan se att under 1100-talet utnyttjades främst vikingatida bildstenar - typ C-D (men inte de med runor - typ E) som golvbeläggning i långhuset och ibland i koret. Under 1200-talet muras bildstenarna in i koret och tornbyggnaden, man använder sig då även av gravfältens stenar från folkvandringstiden - typ A-B (Göransson 1999:26).

Vi kanske skall se bildstenarna i kyrkorna som ett sätt för medeltidens människor att ”mura” in en kontinuitet från det gamla samhället. Det var även ett sätt att visa den nya trons seger. Den nya kyrkan stod på det ”gamlas” grund både bildligt och bokstavligen, och triumferade. En del bildstenar har en mycket central placering i kyrkan. En har exempelvis fått tjäna som vigvattensskål och andra som fundament för dopfuntar. Flera är inmurade i kyrkgolvet och i väggarna med bildsidan synlig. Detta visar än mer att stenarna har givits nytt idémässigt innehåll under medeltiden (Burström 1996:28).

Här ska inte en vidare fördjupning göras i vad bildstenarna betytt och hur de använts ideologiskt fram till vår tid. I kapitlet - Forskningshistorik (se. s. 9) och i Burströms artikel (1996) beskrivs den vidare ”idéhistorien” gällande stenarna för den intresserade läsaren.

Bildstenen som gravgåva

En av de grundläggande frågorna som denna uppsats velat besvara är varför bildstenen från Fröjel fick följa den döde mannen. Den döde hade inga andra gravgåvor än bildstens två halvor. Det är först och främst som gravgåva vi får betrakta stenen.

Historikern Dick Harrison skriver att gravgåvornas grundläggande funktion är att förmedla ett bestämt budskap till människorna vilka var närvarande vid begravningen och nedläggandet av gravgåvor. Gåvorna var bara synliga en kort tid under själva begravningsceremonin, när begravningen var över så låg de gömda i jorden. Det är först i mötet mellan den begravdes familj och den deltagande ”publiken” som gåvorna får en mening (Harrison 1999:232).

Gravgåvorna var en del i en medveten strategi för att upprätthålla och stärka den dödes familjs status och position i samhället. Gravläggningsen skall uppfattas som en offentlig rit där familjen visade sin förmåga att ge sina döda en statusmässig övergång till livet efter detta. Begravningsens viktigaste funktion var således som ritual där familjerna kunde definiera och bekräfta sina inbördes maktrelationer (Harrison 1999:232).

Nedläggandet av bildstenen i graven skall kanske främst uppfattas som en statusmarkering. Inga andra gravgåvor påträffades i graven förutom stenen, men vad kan ha varit storslagnare än att skänka den döde förfädernas bilder och minnen. Bildstenen var bärare av kontinuitet, stenen gav den döde och hans familj en förankring i det förflutna.

De isländska sagorna visar att den tidiga medeltidens människor närmast var besatta av att härleda sitt ursprung bakåt i tiden. Många av sagorna kan snarast betraktas som genealogier, med berättelser om olika händelser inskjutna. Vi kan anta att det intresse och den betydelse de gav släktskapsförhållanden även var elementärt för vendeltidens och vikingatidens människor. I detta ljus kan också bildstenarna ses, såsom monument resta över förfäderna med vilka deras ättlingar kunde knyta sitt ursprung. Mats Burström har övertygande visat att stenarna skall ges denna innebörd (se s. 33).

Diffusion och intern utveckling

Tidigare i uppsatsen har diskuterats om bildstenstraditionen och dess bildvärld uppstått genom främmande influenser eller om det är frågan om en inhemsk gotländsk utveckling (se s.15)? I och med att bildstenstraditionen uppstod och utvecklades under folkvandringstid är det troligt att influenserna kom utifrån. Trots att forskningen under senare årtionden har gått mot att söka orsaksförklaringar internt, så är det mer troligt att vi får söka incitamentet till bildstensresandet på kontinenten. Tendensen har även inom senare forskning varit att undervärdera den kontinentala folkvandringstidens inverkan på det nordiska samhället. Under folkvandringstid kan vi anta att de unga männen inom de ledande skikten i det nordiska samhällena drog söderöver för att delta som krigsmän i olika följen, vilka uppstod kring de olika germanska kungarna och hövdingarna, eller i de väst och östromerska legionerna. I och med detta spred sig både idéer och hantverkskonster till Norden och Gotland.

Det behöver inte betyda att traditionen behöver vara identisk för att gotlänningarna övertagit uttrycket. Olika idéer kan vara uttryckta på samma sätt; samma symbol kan ha olika betydelse i skilda kulturer. Gotlänningarna har inte slaviskt övertagit eller lånat något, utan omformat det enligt sin egen förställningsvärld och lagt in sin egen betydelse i det.

Antagligen uppstod och utvecklades bildstenstraditionen beroende på flera skilda faktorer. På Gotland fanns det en tradition att använda stenar såsom gravmarkeringar allt sedan brons- och stenålder (se s. 15). Denna äldre tradition i kombination med kontinentala influenser gjorde att bildstentraditionen uppstod. Framförallt när de gäller de yngre stenarna kan vi se att figurframställningen är liknande den, vilken finns i hela Norden, i det kontinentalgermanska området och på de brittisk-iriska öarna, på artefakter av sten, metall, textil och trä. Detta visar att både stilelement och föreställningsvärld var jämförbar i hela detta område och att kontakter fanns mellan de olika regionerna.

RESULTAT OCH TOLKNING

Här nedan presenteras resultat och en sammanfattande tolkning utifrån det som tidigare har diskuterats i uppsatsen och bilagorna. Resultat och tolkning är redovisade utefter de frågeställningar som formulerades i kapitlet - Problemställning och syfte (se s. 5).

Den i uppsatsen behandlade bildstenen påträffades i en mansgrav från slutet av 900-talet på det norra gravfältet vid den vikingatida hamnen och handelsplatsen i Fröjel socken. Graven undersöktes under de arkeologiska utgrävningarna sommaren 1999 (se bilaga 1).

Den gravlagde kunde osteologiskt bedömas till en manlig individ och han var omkring 30 år vid sin död. Han var cirka 160 cm lång och hade en kort och satt konstitution. Mannen har vissa skelettförändringar. Tänderna visar spår av att han lidit av näringsbrist under tidig barndom. Ryggkotorna har förändringar som tyder på belastningsskador, vilka troligtvis uppstått på grund av hårt arbete. Mannen har även en medfödd förändring på svanskotan som visar att han hade ryggmärgsbrock, vilket i svåra fall kan leda till döden. Om detta var orsaken till hans död går inte att avgöra. Ingen annan dödsorsak kunde konstateras (se bilaga 2).

Fröjelbildstenen var nedlagd i två hälfter. Övre hälften vid huvudändan och nedre hälften vid fotändan av graven. Stenen är en fallosformad huggen kalkstenskiva och när de två delarna sammanfogas är stenen 145,2 cm hög. De flesta figurerna är uthuggna i högre relief och en del är ristade. Bildsidorna var vända in mot den döde. Stenen har, vad man kan tolka, mycket medvetet lagts ner i graven och det måste ha haft en symbolisk betydelse. Detta understryks av att vid en jämförelse med andra gravar där man funnit bildstenar nedlagda är bildsidorna alltid vända mot den döde.

Bildstenen från Fröjel kan bestämmas till den av Sune Lindqvists definierade C-typen. C-stenarna kännetecknas av väl avgränsade bildfält; en ryttare och en kvinna med dryckeshorn på den övre delen av stenen, och på den nedre delen ett skepp. C-typen har en mycket osäker datering. Den har daterats till allt ifrån 700-tal till 1000-tal. Det troligaste är att Fröjelstenen skall dateras till slutet av 700-talet eller första hälften av 800-talet. Stilelement hos stenarnas figurer visar att de måste vara samtida med eller yngre än den karolingiska renässansen (790-830) i det frankiska riket.

Varför har en bildsten från 700-800-talet lagts ned itubrutet i en mansgrav från 900-talet?

Bildstenen har troligtvis lagts ned i graven såsom en gravgåva. Med stenen har den dödes familj hävdat sin och den dödes status och makt i samhället mot andra släkter i Fröjelbygden. Samtidigt har stenen markerat en kontinuitet bakåt i tiden till förfäderna som en gång lät hugga och resa stenen. Förfädernas bildsten har legitimerat familjens sociala ställning i samtiden.

Vad betyder och symboliserar stenens figurer och bilder? Vad kan de berätta och avslöja om den tidens människors verklighet och trosföreställningar?

Bildsidan kan delas upp i fyra horisontella bildfält. I det översta ser vi en ryttare till häst, i nästa bildfält avbildas en kvinna med dryckeshorn och mittemot henne en man och en långbent fågel. I det tredje bildfältet återges en procession av tre eller fyra krigare och i det understa återfinns ett drakhövdad skepp, med en tremannabesättning, seglande över rullande vågor i medvind. Längs med sidorna av stenen runt bildfälten går en flätad kantbård.

Ryttaren har tolkats såsom en representation av den döde själva som rider in i dödsriket/Valhall. Hästen skulle då vara Odens springare Sleipner som för den döde över gränsen till livet efter detta. En annan trolig förklaring är att ryttaren föreställer vishets-, krigs- och dödsguden Oden. Beroende på hur C- och D-stenarna dateras kan ryttarens uppdykande på bildstenarna visa att dödsföreställningar centrerade kring Oden blev viktiga under den tidsperioden.

Kvinnan med dryckeshornet är oftast avbildad i samma bildfält som ryttaren, så är dock inte fallet på stenen från Fröjel. På Fröjelstenen är hon avbildad tillsammans med en man och en fågel. Kvinnan är en välkomnande gestalt som hälsar den döde välkommen till Valhall med lyft mjödhorn. Hon skall troligtvis föreställa en valkyria eller gudinnan Freja. Hälften av de som föll i strid tillkom gudinnan.

Mannen mittemot kvinnan kan föreställa en förkristen präst - en gode eller kanske Oden själv som sejdar. Han håller ett oidentifierbart sicksackformat föremål mot kvinnan. Fågeln bakom honom, vilken ser ut som en vadarfågel (kanske en trana), följer mannen inför mötet med kvinnan. Fåglar brukar förknippas med Oden och den bekräftar då en sådan identifikation av mannen.

Bildfältet med processionen av tre, eventuellt fyra, män kan avbilda de fallna krigarna vilka vandrar in i Valhall fullt vapenrustade. Krigaren längst till höger på bildstenen ser ut att hålla ett knivliknande föremål, kanske en mejsel? Kanske är det bildhuggaren själv vi ser som mejslar ut kantbården?

Skeppet nederst på stenen har av de flesta forskare tolkats som dödsskeppet vilket för över de fallna krigarna till den yttersta stranden. Skeppet såsom dödsymbol har en mycket lång tradition i Norden och liknande symbolik ligger bakom skeppssättningar och båtgravar.

Kantbården bildar ett 6-formigt flätat mönster. Kantbårdens karaktär av ormliknande oändlighetssymbol kan ha haft en beskyddande och besvärjande funktion; att skydda stenen och den döde för evigt.

Alla de ovannämnda figurerna kan tolkas som dödsymboler och vägvisare till dödsriket. Så den mest troliga förklaringen är att bildstenarna skall uppfattas såsom monument resta till de dödas ära. Bildstenarnas motiv och figurer skall inte tolkas bokstavligt, utan symboliskt. Däremot kan stenarnas motivvärld ge indirekta ledtrådar till verkliga förhållanden. Sätillvida att de kan berätta om den tidens frisyr, klädedräkt, vapen och skepp m.m. Bilderna skall inte heller tolkas som berättelser om en verklig specifik individs liv och död.

Bildstenarna kan även berätta mycket om de religiösa strömningar som existerade under den tid de restes. De äldsta stenarnas virvelhjul har tolkats som solsymboler. Solhjulet skall då tolkas som en representation av den högste guden. De äldsta stenarnas motivvärld kan ge indikationer på att det förekom en solkult under folkvandringstid. Virvelhjulen har även tolkats som arianskt kristna gudssymboler och att eliten på Gotland under folkvandringstid hade anammat denna form av kristendom.

C-D-stenarnas motivvärld anspelar på föreställningar kring döden och guden Oden. Detta kan indikera att under vendeltid och tidig vikingatid så slog asatron igenom och att den framförallt var centrerad kring Oden. Kristendomens inflytande är helt klart på E-stenarna, både i text och avbildade kors. Stenarna dateras till 1000-talet och visar att kristendomen då hade en dominerande ställning.

Bildstenstraditionen kan uppfattas som en slags förkristen reaktion mot det ökande kristna inflytandet under vikingatiden. Det var först när kristendomen kom som vikingatidens människor hade ett behov av att forma ett enhetligt trossystem - asatron - utifrån de disparata förkristna religiösa föreställningarna. Paradoxen ligger i att det är kristendomen som kan ha skapat förutsättningarna för formandet av asatron till den religion vi känner till från de isländska skrifterna.

Kan stenen visa på en kultkontinuitet under yngre järnålder, mellan den tid den restes och den tid den blev deponerad i graven?

Bildstenarna från sen vendeltid och tidig vikingatid avbildar motiv som är ett uttryck för nya religiösa strömningar med en fokusering på Oden och myter såsom Sigurdsagan. Samma berättelser och föreställningar finns omnämnda i de medeltida isländska sagorna. Så med säkerhet kan antas att stenarnas symboliska innebörd varit obruten ända fram till övergången till kristendomen och tidig medeltid. Det slutgiltiga kontinuitetsbrottet sker troligtvis först i och med att bildstenarna börjar användas sekundärt i de första stenkyrkorna. Bildstenarna fortsätter dock att vara betydelsebärande men med en förändrad innebörd.

Var det viktigt att via bildstenarna länka sig till förhistorien och förfäderna genom en sekundär användning av stenarna?

Bildstenar har påträffats i mycket varierande fyndsammanhang; fritt i landskapet, nedlagda i gravar och i eller vid medeltida kyrkor. Att en del av stenarna återanvänts kan tolkas som betydelsebärande. De efterlevande länkade via stenarna sig symboliskt till förfäderna och det förflutna. Även myter och de isländska sagorna visar att det var mycket viktigt för den tidens människor att härleda sin släkt bakåt i tiden.

Av vem och för vem restes stenen? Är den en markör och symbol för social status? Restes bildstenar över kvinnor eller män?

Den sammanbindande länken mellan bildstenar, runstenar och myter är föreställningar kring död och ära. Den döde skulle förknippas med hjältarna och äras på samma sätt efter sin död. Men det kan ha varit lika mycket till de efterlevandes ära som stenen i Fröjel lades ner i graven. Bildstenen skall även uppfattas såsom en gravgåva. Vid begravningen kunde familjen visa sin betydelse och rikedom genom att lägga ner gravgåvor. På så sätt visade de sin status och makt gentemot andra familjer.

Bildstenarna skall sannolikt uppfattas som statusmarkeringar för den samhällsbärande klassen på Gotland under vendeltid och vikingatid. Det var det gotländska samhällets elit som lät resa dessa stenar över sina döda, och i vissa fall lägga ner dem i gravar. Det vill säga de fria jordägande männen och kvinnorna som hade tillräckliga resurser för att hävda sitt inflytande i lokalsamhället.

Inget talar för att Gotland var något utpräglat krigarsamhälle under yngre järnålder snarare berättar det arkeologiska materialet om ett bondesamhälle, vilket även bedrev handel och hantverk. Men ideologiskt kan vi tänka oss att de högre sociala skikten - storbönder och rika handelsmän - räknade sig som krigare och manifesterades som sådana efter döden. Det paradoxala med bildstenarna är att den motivvärld de rör sig kring - konceptet kring hjältemod, död, ära och krig - antagligen hade en väldigt liten verklighetsförankring i det vardagliga livet ute på gårdarna.

Dessa begrepp brukar traditionellt tillföras den manliga sfären och de flesta gotländska bildstenar skall uppfattats som att de är ristade och resta av män för män. Bildstenstraditionen kan därmed anses vara en manlig uttrycksform.

Vilka andra föremål och fenomen kan bildstenarna förknippas med; artefakter, gravar, myter, litteratur etc?

Motiv och stilelement på de vendeltida och vikingatida bildstenarna återfinns bland samtida föremål av sten, metall, trä och textil i framförallt Norden, men även i andra områden som präglas av en liknande materiell kultur från de iriska öarna i väster till Ryssland i öster. Den gemensamma bildvärlden pekar på att det fanns liknande symboliska föreställningar och ikonografiska framställningssätt i hela detta område.

Bildstenarnas motivvärld har jämförts med det nordiska båtgravskicket, såtillvida att föremålsvärlden går igen både på bildstenarna och bland gravgåvorna i båtgravarna, främst i mälardalsområdet. Detta kan peka på att kontakterna blev tätare mellan dessa områden i slutet av vendeltid och början av vikingatid. C- och D-stenarna kan annars inte direkt förknippas med gravfält och gravar såvida de inte är påträffade sekundärt i gravar. Det mesta tyder på att dessa stenar ursprungligen stod fritt i landskapet.

Fröjelstenen är vad man kan kalla fallosformad. Bildstenarnas form har framförallt tolkats såsom fallossymboler och portar. I de fall de har påträffats fritt ute i landskapet, på vad vi kan förmoda ursprunglig plats, har de tolkats som gränsmarkeringar mellan inägor och utmark, men även mellan olika gårdsägor. Bildstenarna var ofta placerade väl synliga vid fossila vägsträckningar, vadställen och broar. De skall tolkas som både fysiska gränsmarkeringar och metafysiska, såsom gränsmarkeringar mellan vår värld och de dödas och gudarnas värld. Den ursprungliga placeringen för stenen från Fröjel är omöjlig att avgöra. Det vi kan se är att stenen måste ha grävts upp och inte brutits loss, då bildstensroten är välbevarad. Vidare studier av brottytan krävs för att avgöra om stenen medvetet har brutits itu eller gått sönder av naturliga orsaker.

Motivvalet på bildstenen visar att en tolkning av stenen som en port mellan två världar kan vara riktig. Även det faktum att stenen fått följa med i graven pekar på att den har uppfattats i ett sådant sammanhang. Vid en del bildstenar har det påträffats fynd av djurben vilket kanske kan peka på att offer har ägt rum vid stenarna. Dessa offer kan sätta stenarna i samband med övergångsriter såsom begravningsceremonier och andra förkristna ritualer.

Det är inte bara på olika föremål som bildstenarnas motivvärld går igen, utan även i runtexter såsom på Rökstenen och i den nordiska sagalitteraturen. C-stenarna har jämförts med den episka diktningen och D-stenarna med vishetsdiktningen. De olika typerna av bildstenar kan också representera skilda geografiska traditioner inom kulten på Gotland.

Är bildstenstraditionen utvecklad lokalt eller är den utvecklad genom främmande influenser?

Bildstenstraditionen uppstod troligtvis såsom en kombination av influenser från antika grekisk-romerska gravstenar, via det kontinentalgermanska området under folkvandringstid, och den nordiska kulturens stensättningstradition. När det gäller C- och D-stenarna är bildernas motivvärld och stil helt klart gemensam för hela det nordiska, kontinentalgermanska och brittisk-iriska området. Stilen finns representerad under 700-900-tal på olika föremål.

Från åtminstone romersk järnålder och fram i tiden kan vi förmoda att kontakterna var täta mellan det nordiska området och kontinenten. Att det fanns ett ständigt utbyte av människor, idéer, varor och hantverkskonster är inte en orimlig tanke. Tvärtom undervärderar vi nog idag kontakternas omfattning.

SAMMANFATTNING

Föreliggande uppsats har sin utgångspunkt i den bildtolkning som jag utförde under våren 2001 av den bildsten, som påträffades i en mansgrav på det norra gravfältet under utgrävningarna 1999 av den vikingatida hamnen och handelsplatsen i Fröjel. Bildstenen var nedlagd i två delar med övre delen av stenen vid den dödes huvud och nedre delen vid hans fötter. Stenen kunde fastställas till Sune Lindqvists C-typ, vilken kan dateras till perioden sen vendeltid till tidig vikingatid. Graven däremot kunde dateras till slutet av 900-talet vilket medför att bildstenen är mellan 100-200 år äldre än graven.

Det var med utgångspunkt från dessa fyndomständigheter som jag började intressera mig för en av de frågeställningar som bildstenen väckte; varför har bildstenen deponerats sekundärt i graven? En annan viktig frågeställning är vilken information som stenens bilder och figurer förmedlar om det samhälle den existerade i? Bildstenarna är konstnärligt högstående och gåtfulla artefakter med för oss dolda budskap. Går det att erhålla någon kunskap om stenarnas symboliska innebörd?

Utifrån bildtolkningen av Fröjelstenen och mina formulerade frågeställningar ville jag ta reda på det rådande forskningsläget inom bildstensforskningen genom litteraturstudier. Jag upptäckte ganska snart att det finns två huvudsakliga angreppssätt när stenarna och dess bilder skall tolkas; ett realistiskt och ett mytologiskt. Ur det förstnämnda perspektivet tolkas stenarnas bilder mer bokstavligt och forskarna menar att de kan ge en god bild av den samtida materiella kulturen. Forskare med det senare synsättet menar att stenarna även kan belysa de rådande sociala relationerna och ideologiska förhållandena i samhället. Jag har anslutit mig till det senare synsättet utan att förneka att bilderna är ett fantastiskt källmaterial för en tolkning av den fysiska verkligheten.

En genomläsning av den befintliga litteraturen visar även tydligt att vi som forskare och arkeologer är i hög grad påverkade av vår egen samtids vetenskapliga strömningar och politiska ideologi, ända sedan 1600-talet första undersökningar fram till idag. Bildstenar och det övriga arkeologiska källmaterialet har använts för att legitimera ideologier under hela den moderna tiden. Även den i föreliggande uppsats post-processuella teoretiska utgångspunkten, är i högsta grad påverkad av vår tids fokusering på idébaserade frågeställningar med perspektivet inställt på sociala förhållanden, maktstrukturer och ideologiska frågeställningar.

Undersökningen har koncentrerats på de bildrika C- och D-stenarna, vilka främst har daterats till perioden 700-1000. De folkvandringstida bildstenarna, de kristna runstenarna samt kiststenarna har inte diskuterats närmare.

För att kort sammanfatta mina viktigaste slutsatser så kan bildstenarna med stor övertygelse betraktas såsom monument associerade med dödsföreställningar. Traditionen att resa stenar till de dödas ära går långt tillbaka i tiden. Jag tror att bildstenstraditionen uppstod genom ett möte mellan denna inhemska tradition och influenser från kontinenten.

Motiven på stenarna skall tolkas som dödsymboler och jag tror att de ritualer som omgärdade stenresandet och begravingar var centrerade kring kulten av Oden och eventuellt Freja. De var båda gudomligheter som associerades med döden. Många av figurerna kan förknippas med övergången till dödsriket; hästen, kvinnan med dryckeshornet, skeppet och krigarföljet. På bildstenar som har en mer varierad bildvärld avbildas olika myter vilka var gemensamma för hela det nordeuropeiska området (exempelvis Sigurdsagan). Men dessa myter var även de kopplade till dödsföreställningar. Den döde som stenen var rest för skulle äras och förknippas med de stora hjältarna från myterna.

Begrepp såsom ära och död är den sammanhållande länken mellan bildstenar, runinskrifter och myter. Bilderna berättar om ett krigarsamhälle där ett idékoncept centrerat till dessa begrepp var en del av den samhällsupprätthållande ideologin. Pekar bildstenarna på att det gotländska samhället var ett krigarsamhälle? Jag tror inte det i reell bemärkelse. Jag tror att i praktiken var Gotland ett bondesamhälle, men ideologiskt så räknade vissa grupper sig som krigare. Det är denna identifikation de manifesterat på bildstenarna. Endast de med krigarstatus kunde uppnå stort anseende i sin omvärld och räkna med att komma till Valhall efter döden.

Dessa bilder, myter och begrepp hade även en maktlegitimerande funktion. Stenarna restes av och över en gotländsk elit. Jag anser att denna grupp kan identifieras med de fria män och kvinnor vilka tillhörde familjer som ägde tillräckligt med jord och social prestige för att hävda sitt inflytande i lokalsamhället. Bildstenstraditionen kan framförallt tillskrivas den manliga sfären, då stenarna i de allra flesta fallen troligen är ristade och resta av män för män.

Jag tror att anledningen till att Fröjelstenen återanvändes i en yngre grav också hade en maktlegitimerande och kontinuitetsskapande funktion. Stenen skall i detta och liknande fall betraktas som en gravgåva. Begravingar var offentliga riter då familjerna genom rika och/eller symboliska gravgåvor kunde befästa sin sociala ställning. Att man återanvände en sten från "gamla" tider ser jag som ett sätt för dem att skapa en fysisk och symbolisk länk bakåt i tiden till förfäderna, som både handlade om kult- och maktkontinuitet.

Det finns, som min uppsats visar, många skilda tolkningsförslag till bildstenstraditionens betydelse och inre mening. Svaret är att det inte existerar *en* tolkningsmodell som entydigt kan sägas vara giltig. Bilderna har troligtvis betytt skilda saker även för de människor vilka levde under den tid bildstenstraditionen existerade.

Vi är idag fastlåsta i en västerländsk vetenskapsideologi som vilar på en kristen kulturell grund. Vår vetenskap bygger på ett dualistiskt tänkande om falskt eller sant, ont eller gott o.s.v. Tidigare i uppsatsen har jag nämnt att den förkristna nordiska föreställningsvärlden inte byggde på *ett* enhetlig trossystem, utan den präglas av skilda ofta motstridiga föreställningar. Därför måste även vår tolkning av den vara öppen för flera skilda aspekter och ibland kontrasterande svar.

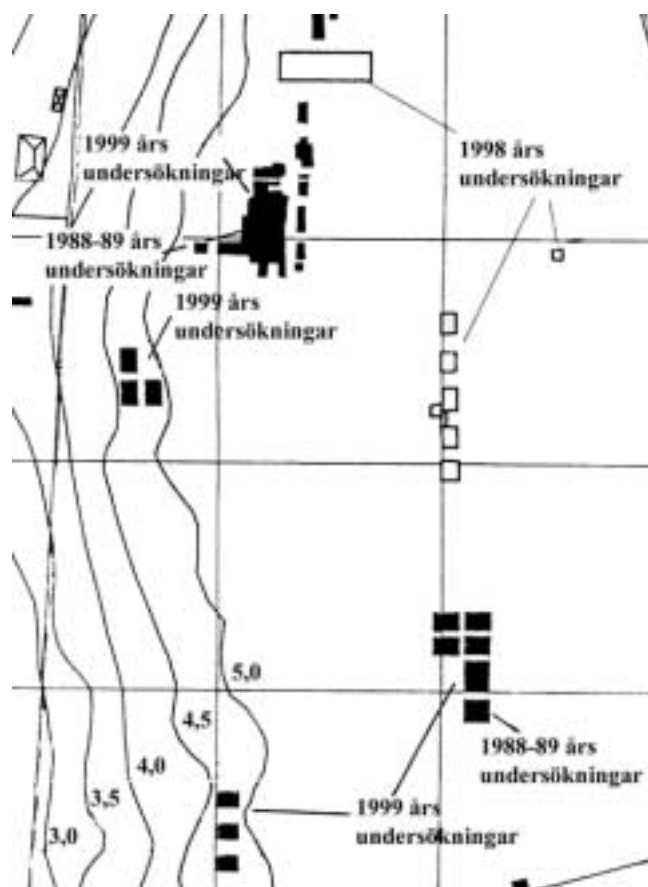
REFERENSER

- Andreeff, A. 1994
Osteologisk analys av ett vikingatida djurbensmaterial från Hovgården på Adelsö. Uppsats i påbyggnadskurs i historisk osteologi. Osteologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet.
- Andrén, A. 1989
Dörrar till förgångna myter. En tolkning av de gotländska bildstenarna. *Medeltidens födelse, Symposier på Krapperups borg 1: 287-319*. Red. Anders Andrén. Krapperup.
- Arrhenius, B 1970
Tür der Toten. Frühmittelalterliche Studien. Berlin.
- Bass, W. M. 1995
Human Osteology: A laboratory and Field Manual, 4rd ed. Missouri Archaeological Society, Columbia, Missouri.
- Björkman, A. 1986
Gotlands bildstenar, en figuranalys. Uppsats i påbyggnadskurs i Arkeologi, Stockholms universitet.
- Brandt, M. 1992
Seglande skepp på gotländska bildstenar. C-uppsats i arkeologi, Uppsala universitet.
- Brothwell, D. R. 1981
Digging up bones, 3rd ed. Cornell University Press, Ithaca. New York.
- Burström, M. 1996
Other generations' interpretation and Use of the Past: the Case of the Picture Stones on Gotland. *Current Swedish Archaeology, Vol. 4*. Stockholm.
- Böttger-Niedenzu, B. 1982
Darstellungen auf gotlandischen Bildsteinen, vor allem des Typs C und D und die Frage ihres Zusammenhangs mit Stoffen der altnordischen Literatur. Universitetet i München.
- Carlsson, D. 1999a
Ridanäs. Vikingahamnen i Fröjel. Visby.
- Carlsson, D. 1999b
Gård, hamn och kyrka. En vikingatida kyrkogård i Fröjel. Visby.
- Dahlstöm, C. & Eriksson, T. 2000
Rapport från utgrävningen av den vikingatida hamn och handelsplatsen i Fröjel, Gotland 1999. Fröjel Discovery Programme. Visby.
- Danielsson, H. 1988
Fröjel kyrka och kastal, byggnadshistoria och byggnadsvård. Uppsats i fortsättningskurs i konstvetenskap, Stockholms universitet.
- Eshleman, L. E. 1983
The Monumental Stones of Gotland: A Study in Style and Motif. Universitetet i Michigan, Ann Arbour.
- Fischer, C. 1998
Rapport över utgrävningen av den vikingatida handelsplatsen i Fröjel, Gotland 1998. Fröjel Discovery Programme. Visby.
- Göransson, E-M. Y. 1999
Bilder av kvinnor och kvinnlighet. Genus och kroppsspråk under övergången till kristendomen. Stockholm Studies in Archaeology 18. Stockholm.
- Harrison, D. 1999
Krigarnas och helgonens tid. Västeuropas historia 400-800 e.Kr. Värnamo.
- Hyenstrand, Å. 1989
Socknar och stenstugor. Om det tidiga Gotland. Med bidrag av Anders Carlsson. *Stockholm Archaeological Reports 22*. Stockholm.

- Johansen, B. 1997
Ormalur. Aspekter av tillvaro och landskap. Stockholm Studies in Archaeology 14. Stockholm.
- Lindquist, M. 1982
 Tre vikingatida gravfält på Gotland. Mølner-Tjängdarve-Uppgårde. Del I: Text, Del II: Planscher. *Riksantikvarieämbetets gotlandsundersökningar. Arkeologiska skrifter 1983: 3, 1982: 2*. Visby
- Lindquist, S-O. 1981
 Sockenbildningen på Gotland. En korologisk studie. *Gotländskt Arkiv 1981*, s. 45-63. Visby.
- Lindqvist, S. 1941-42
Gotlands Bildsteine I-II. KVHAA. Stockholm.
- Mattson, D. 1991
Jordstrålning, hälsa och forntida vetande. Nyköping.
- Nylén, E & Lamm, J. P. 1987
Bildstenar. Värnamo.
- Näsström, B-M. 1995
Freyja - the Great Goddess of the North. Lund Studies in History of Religions 5. Lund.
- Olsson, I. 1984
Ortnamn på Gotland. Visby.
- Rosén, B 1974
 Gotländska bildstenar ur religionshistorisk synvinkel. Religionshistoriska institutionen, Stockholms universitet.
- Standards 1994
 Standards- for data collection from human skeletal remains. Proceedings of a Seminar at The Field Museum of Natural History. *Arkansas Archeological Survey Research Series no. 44*.
- Steinsland & Meulengracht Sørensen 1994
Människor och makter i vikingarnas värld. Stockholm.
- Swanström, L. 1993
 Bildstenar berättar. En tolkning av symbolerna på de gotländska bildstenarna från folkvandringstid. Uppsats för påbyggnadskurs i arkeologi, Stockholms universitet.
- Todd, T. W. 1921
 Age Changes in the Pubic Bone, I: The White Male Pubis. *American Journal of Physical Anthropology 3*: 285-334.
- Trigger, B.G. 1993
Arkeologins Idéhistoria. Cambridge.
- Trotzig, G. 1995
Vikingar. Statens Historiska Museum. Red. Orrling, C. Borås.
- Varenius, B. 1992
Det nordiska skeppet. Teknologi och samhällsstrategi i vikingatid och medeltid. Stockholm Studies in Archaeology 10. Stockholm.
- Warncke, R. 1986
 De gotländska bildstenarna, med en dateringsundersökning av Sune Lindqvists C D E grupp. C-uppsats i arkeologi. Östergötlands nation, Uppsala universitet.
- Vikingatidens ABC 1995
Vikingatidens ABC. Statens Historiska Museum. Red. Orrling, C. Borås.
- Vikings 2000
Vikings. The North Atlantic Saga. Smithsonian Institution. Red. Fitzhugh, W. W. & Ward, E. I. Washington & London.

Bilaga 1 - ARKEOLOGISK DOKUMENTATION AV BILDSTENEN FRÅN FRÖJEL

Inledning

Denna bilaga är en arkeologisk dokumentation av bildstenen, fyndnummer 15967, som påträffades i anläggning 01599, schakt 14, Bottarve 1:17, i Fröjel 1999 (Dahlström & Eriksson 2000:26-27).

Den i uppsatsen behandlade bildstenen påträffades nedlagd i en grav på det norra gravfältet vid den vikingatida och tidig medeltida hamnen och handelsplatsen i Fröjel. Gravarna på det norra gravfältet är framförallt daterade till 900-talet (Dan Carlsson, muntlig uppgift).

Det norra gravfältet och de i övrigt undersökta områdena åren 1998-2001 är huvudsakligen belägna på åkern Bottarve 1:17. På det norra gravfältet har det påträffats både bebyggelse och gravar. I de undersökta områdena centralt och söder på åkern har huvudsakligen spår av bebyggelse grävt fram (Carlsson 1999a, Dahlström & Eriksson 2000, Fischer 1998).

Figur 18: Det arkeologiska utgrävningsområdet av Fröjels vikingatida hamn och handelsplats på Bottarve 1:17. Efter Dahlström & Eriksson 2000:15.

Fyndomständigheter för anläggning 01599

Figur 19: Anläggning/grav 01599. Foto: Dan Carlsson.

Anläggning/grav 01599 påträffades i sydvästra delen av schakt 14. Anläggning 01599 låg norr om anläggning 01499, vilken även den var en grav. Innan avtorvning syntes inte anläggningen ovan mark. Anläggningen bestod av en oval stenpackning med något raka sidor, men hade ingen markerad kantkedja.

Graven låg endast 15 cm under torven och stenarna i den översta delen av stenpackningen har troligtvis rubbats av senare tiders plöjning. Stenarna i stenpackningen varierade i storlek mellan 0,1-0,8 m och i den södra delen av anläggningen syntes en flat stående sten, vilken senare visade sig vara övre delen av bildstenen (Dahlström & Eriksson 2000:26).

När anläggningen rensades fram ytterligare var stenpackningen glesare och stenarna mellan 0,1-0,4 m i storlek. Ett nätsänke (F.2 - F. nr. 159689) påträffades i norra delen av anläggningen på en höjd av 5,51 m ö.h. En människokäke påträffades i ruta 164/111 på en höjd av 5,41 m ö.h. Omrört i stenpackningen hittades även djur- och människoben (Dahlström & Eriksson 2000:26).

I norra delen av graven var en flat kantställd sten (90 x 60 cm) placerad. Detta visade sig vara den nedre delen av bildstenen. Stenen stod ej i upprätt läge, utan hade fallit in i graven. Bildsidan låg neråt mot marken och observerades först då stenen lyftes upp. Övre delen av bildstenen i söder stod med bildsidan in mot graven och troligtvis har även den nedre delen av stenen stått med bildsidan in mot den döde. Stenarna har markerat gravens huvud- och fotända (Dahlström & Eriksson 2000:26).

Stenhalvorna var placerade på sidan, det vill säga med ena långsidan nedåt. Nedre delen av bildstenen påträffades således i norra delen av anläggningen vid den gravlagdes fötter och övre delen av stenen i södra delen vid den gravlagdes fötter (Dahlström & Eriksson 2000:26). Det behövs vidare studier av brottytorna för att avgöra om stenen kluvits i syfte att stå i graven eller om den spruckit naturligt innan den placerades i graven.

På grund av att stenen legat skyddad mot erosion var de ristade bilderna relativt tydliga för blotta ögat och motiven framgick än mer vid släpljus. På övre delen kunde anas en häst och ryttare samt nedanför dem en kvinnofigur, och på nedre delen sågs tydligt ett skepp med rutmönstrat segel. Stenen var itubruten nedanför kvinnofiguren och ovanför skeppsfiguren tvärs igenom det som senare skulle visa sig vara ett bildfält med en procession av tre krigare. Vid brottet längst till höger på bildsidan var stenen fragmenterad i mindre delar.

Efter att stenpackningen lyfts bort påträffades ett omrört lager med ben. Därefter frilades ett skelett från en människa lagd på rygg. Den döde hade placerats djupt ned i graven med huvudet i söder och fötterna djupare emot norr. Kraniet låg tätt emot bildstenens övre del. Vänster arm låg längs med kroppen och höger armbågsben låg på bröstet. Underben och fötter låg i hårt packad lerblandad jord. Inga övriga fynd eller gravgåvor framkom förutom bildstenen och det förut nämnda nätsänkets som påträffades i stenpackningen (Dahlström & Eriksson 2000:27).

Metod använd för att tolka bilderna

Under januari-mars 2001 har jag och Helena Andreeff dokumenterat stenen i Norra Magasinet, Gotlands Länsmuseum i Visby. Arbetet fördelades enligt följande; jag svarade för arkeologisk dokumentation och tolkning samt databearbetning och efterarbete. Helena Andreeff som professionell utbildad konstnär svarade för ritningsarbete och konstnärlig tolkning. En första preliminär bildtolkning utfördes redan i fält 1999 av en av grävledarna Mikke Brännström. Hans tolkning har delvis legat tillgrund för vårt arbete.

1. Först togs bildstens mått i cm.
2. Stenen studerades okulärt.
3. Frottagè (kalkering) utfördes över stenens bildsida.
4. Stenen dokumenterades under släpljus med hjälp av digitalkamera.
5. Analys av de samlade resultaten från de olika dokumentationsteknikerna - okulär, frottagè och digitalbild.
6. Databearbetning av resultat av den samlade analysen.
7. Presentation av resultat i föreliggande uppsats (se nedan & s. 17, 37).

*Figur 20: Fröjelstenen.
Foto: Helena Andreeff.*

*Figur 21: Fröjelstenen.
Teckning: Alexander Andreeff
& Helena Andreeff.*

Källkritik

Stenen från Fröjel är en ovanligt välbevarad bildsten, även om den var delad i två större delar, och det underlättade tolkningen av bildsidans figurer. Det blir alltid en subjektiv bedömning när motiven och figurerna skall tolkas, men här har en så långt som möjligt objektiv metod använts för att tolka stenens bilder. Fotografering i släpljus och frottagè (kalkering) av stenen har gett metoden en tillfredställande exakthet.

Typ och Datering

Bildstenen är en fallosformad huggen kalkstensskiva. Stenen kunde bestämmas till Sune Lindqvists C-typ. Bildstenar av C-typen kännetecknas av horisontella väl avskilda bildfält. I översta bildfältet brukar en ryttare och kvinna med dryckeshorn vara avbildade och i det nedersta bildfältet återfinns nästan alltid ett skepp (Andrén 1989, Göransson 1999, Nylén & Lamm 1987 m.fl.)

Dateringen är osäker för C-typen. De har daterats beroende på forskare till allt mellan 700-tal till 1000-tal. Troligtvis skall de dateras till 700-900-tal, med en tyngdpunkt för slutet av 700-tal till första hälften av 800-talet (Andrén 1989, Göransson 1999, Nylén & Lamm 1987 m.fl.).

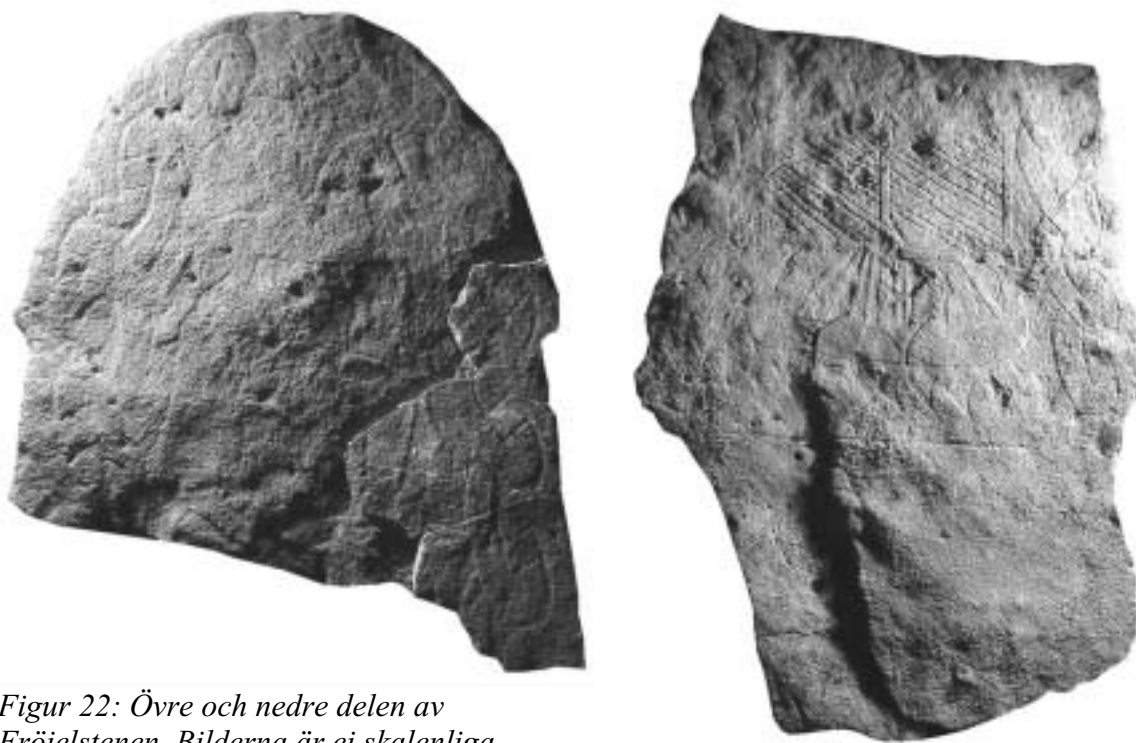
Resultat

Bildstenen är bruten i två delar. Brottet går tvärs igenom bildfältet med krigarna. Den nedre delen är större än den övre och utgör bildstenens bas. Bildstenens nedre del är hel, såtillvida att bildstensroten är hel och inte avbruten. Det visar att den nedre delen av stenen har grävts upp helt på ursprunglig plats innan den deponerades i graven.

Bildstenen är när de två delarna sammanfogas 145,2 cm hög. Nedre delen av stenen är på det bredaste stället 62,5 cm, strax under vågorna på bildsidan. Övre delen av stenen är vid huvudets bredaste ställe 52,5 cm, och där stens huvud möter basen är den 48 cm bred.

Bildsidan på stenen från Fröjel kan delas upp i fyra skilda horisontella fält med grupper som agerar tillsammans inom respektive fält. I det översta bildfältet avbildas en ryttare till häst, i nästa bildfält avbildas en kvinna lyftande ett dryckeshorn och mitt emot henne står en man och en långbent fågel. I bildfältet under dem så avbildas en procession av tre, eventuellt fyra, krigare och i det nedersta bildfältet återfinns ett drakhövdats skepp framseglande över rullande vågor med en besättning av tre män. Längs med sidorna av stenen runt bildfälten går en flätad kantbård. Från vågorna upp längs med kanten går bården runt övre delen av stenen och ner till vågorna igen. Kantbården bildar ett 6-formigt flätat mönster.

Figurerna är huggna i högre relief. Det vill säga att stenytan runt figurerna är bortknackad så att figurerna är förhöjda mot bakgrunden. Kantbård och segel är delvis ristade.

Figur 22: Övre och nedre delen av Fröjelstenen. Bilderna är ej skalenliga. Foto: Helena Andreeff.

BILAGA 2 - OSTEOLOGISK ANALYS AV SKELETTMATERIALET

Den osteologiska dokumentationen och analysen av det humanosteologiska materialet som påträffats i anläggning/grav 01599 utfördes av mig tillsammans med Monica Elmshorn. Johnny Karlsson dokumenterade och analyserade det animalosteologiska materialet. Monica Elmshorn och Johnny Karlsson har under våren 2001 avslutat sina magisterstudier i arkeosteologi vid Högskolan på Gotland. Jag har studerat 60 poäng historisk osteologi, 1993-1994, vid dåvarande Osteologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet.

Humanosteologisk analys

Skelettet är i stort sett intakt och de mindre skelettelement vilka saknas har antagligen förbisetts under utgrävningsarbetet. Den skada på kraniet som nämnts i den arkeologiska rapporten kunde inte konstateras (Dahlström & Eriksson 2000:27).

Tanduppsättningen är nästan komplett. Endast tänderna 1.8, 2.1, 2.5, 3.1, 3.8, 4.3 och 4.8 saknades. 2.3 och 4.5 är inlämnade till DNA-analys.

Emaljhypoplasier kan konstateras på ett flertal tänder. Individen har lidit av näringsbrist i tidiga barnaår från cirka 1 års ålder upp till 7-8 års åldern på grund av eventuell sjukdom.

Individen har skelettförändringar i ryggraden (vertebrae) och korsbenet (sacrum). På bröstkotorna (vertebrae thoracalis) konstaterades osteofytbildningar och Smorls noder. På ländkotorna (vertebrae lumbales) konstaterades spondylolitis och korsbenet (sacrum) har den con-genitala förändringen spina bifida - öppen ryggmärgskanal som kan leda till ryggmärgsbräck.

Lårbenets (femur) kompakta del är mycket kraftigt med trång mörghåla.

Två skalltaksfragment påträffades i graven som härrörde från en ytterligare individ. Troligtvis har dessa kraniefragment hamnat sekundärt i graven som del av jordutfyllnad.

Könsbedömning

Kön bedömdes efter kranium och höftben (coxae). Individen bedömdes ha karaktäristiska maskulina kännetecken på grundval av dessa benelement. För bedömningen studerades följande element på kraniet; protuberantia occipitale externa (fas 3), processus mastoideus (fas 5), margo supra orbitalis (fas 4), arcus supersil./glabella (fas 4), trigonum mandibulae (fas 3) (Standards 1994). Symfysfogen (pubis symphysis) på blygdbenet (pubis) bedömdes som maskulin (Todd 1921). Diametermättet 40,6 mm på lårbenets (femur) ledhuvud gav osäkert kön (Bass 1995).

Åldersbedömning

Ålder kunde bedömas på grundval av tandförslitning, revben (costae) och höftben (coxae). Individen åldersbedömdes efter tandslitage på M1 och M2 i överkäken till mellan 35-45 år, och efter M3 i överkäken till mellan 17-25 år. Åldersbedömning utifrån tandslitage är dock en relativt osäker metod. Efter revbenen (costae) bedömdes åldern till 24,1-30,6 år (Bass 1995). Efter incesura major på höftbenet (coxae) bedömdes åldern till 30-35 år, fas 3 (Standards 1994). Symfysfogen på blygdbenet (pubis) angav en ålder på 25-30 år (Todd 1921).

Kroppslängdsberäkning

Kroppslängdsberäkning utfördes på överarmsben (humerus) och lårben (femur) (Trotter & Gleser i Bass 1995). Vänster överarmsben (humerus) är 29,3 cm långt och ger en kroppslängd på $162,77 \pm 4,57$ cm. Höger överarmsben (humerus) är 29,9 cm långt och ger en kroppslängd på $164,51 \pm 4,57$ cm. Vänster lårben (femur) är 39,9 cm långt och ger en kroppslängd på $158,09 \pm 3,94$ cm.

Sammanfattning av den humanosteologiska analysen

Den samlade bedömningen är att den gravlagde i anläggning 01599 är en manlig individ. Mannen var omkring 30 år vid sin död. Emaljhyposplasier visar att han har lidit av näringsbrist under sin tidiga barndom. Mannen hade förändringar i ryggradens kotor på grund av hård belastning, troligtvis har mannen arbetat hårt under sitt liv.

Han var omkring 160 cm lång och hade en kort och satt konstitution. Kranium och övrigt skelett ger ett kraftigt, men samtidigt diminutivt intryck. Exempelvis är lårbenet mycket kraftigt uppbyggt, men samtidigt är ledkulans diametermått litet och benelementet kort för manliga individer.

Mannen hade en medfödd förändring på korsbenet, spina bifida, som innebär att hans ryggmärgskanal låg öppen. Detta kan leda till ryggmärgsbräck vilket vid allvarliga fall leder till döden. Om detta har varit orsaken till hans död är ovisst, ingen annan dödsorsak kunde konstateras.

Resultat animalosteologisk analys

Djurbensmaterialet från anläggning 01599 identifierades till tio olika arter. Djurbenen påträffades löst spridda i graven under utgrävningsarbetet och inga koncentrationer av specifika djurben dokumenterades. Flertalet benelement identifierades till får/get (42 fragment) och tamsvin (30 fr.). Ett mindre antal benelement identifierades till nöt (7 fr.), säl (1 fr.), skogshare (1 fr.), igelkott (1 fr.), andfågel (1 fr.), kråkfågel (2 fr.), fågel obest.(2 fr.), fisk (23 fr.) sill (1 fr.), gädda (2 fr.) och abborre (1 fr.).

Det är omöjligt att bedöma om djurbensmaterialet deponerats som gravgåvor och matoffer i graven, eller om djurbenen hamnat sekundärt i graven som del av jordutfyllnad.